

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Sandra Muha

Otroci kot aktivni udeleženci raziskave: etični in metodološki izzivi

Magistrsko delo

Ljubljana, 2011

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Sandra Muha

Mentorica: doc. dr. Bojana Lobe

Otroci kot aktivni udeleženci raziskave: etični in metodološki izzivi

Magistrsko delo

Ljubljana, 2011

Zahvaljujem se mentorici, doc. dr. Bojani Lobe, za vso strokovno pomoč in nasvete pri izdelavi magistrske naloge.

Iskrena hvala tudi moji družini za vso podporo in spodbudo tekom celotnega študija.

Otroci kot aktivni udeleženci raziskave: etični in metodološki izzivi

Otroci so bili še do nedavnega zaradi stopnje kognitivnih sposobnosti obravnavani kot neprimerni, da bi jih raziskovalci lahko vključevali v svoje študije, njihova življenja so bila tako proučevana zgolj prek pogleda drugih odraslih oseb. Danes otroci veljajo za t.i. »vedoče subjekte«, ki konstruirajo svoja lastna družbena življenja in so sposobni aktivnega sodelovanja v raziskavah. S tem se je spremenila praksa raziskovanja življenja otrok, ki so v raziskavah vse bolj pogosto dobivali dejavno vlogo. Pristop pa je prinesel kar nekaj novih izzivov in odgovornosti. Naloga se ukvarja s ključnimi spremembami v raziskovanju, etičnimi in metodološkimi izzivi. Ključni metodološki preobrat, ki se je zgodil priznavanje otrokove zmožnosti reflektiranja lastnih izkušenj in potrebne komunikacijske veščine, kar pomeni, da so otroci dobili glas, ki se ga je končno začelo jemati resno. Vendar pa ta korak zaradi specifičnih značilnosti ni bil tako preprost, zato so morali raziskovalci raziskovalne procese nekoliko prilagoditi. Z etičnega vidika izziv predstavlja predvsem potencialna ranljivost otroka, zato je naloga raziskovalca, da poskuša držati ravnotežje med koristnostjo in potencialno škodo za otroka. Etična in metodološka vprašanja so predstavljena na primerih dveh anketnih raziskav, slovenske Mladi na netu in mednarodne EU Kids Online II.

KLJUČNE BESEDE: *nova sociologija otroštva, raziskovanje z otroki, kognitivne sposobnosti, metodološke dileme, etika*

Children as active participants of research studies: ethical and methodological challenges

Because of the level of their cognitive abilities, children were until recent perceived as unsuitable for researchers to include them into their studies, so their lives were studied only through the view of other adults. Children are now considered to be so-called »knowing subjects« that construct their own social lives and are capable of active participation in research studies. With this, the practice of researching children's lives was changed and they were more often given an active role. But this approach also brought quite a few new challenges and responsibilities. This master thesis deals with key changes in research, and ethical and methodological challenges. The key methodological turnabout that occurred is the acknowledgment of child's ability to reflect its own experiences and of its communication skills, which means that the children finally gained a voice of their own. But this step was, because of its specific characteristics, far from simple, which is why researchers had to adjust their research processes. From the ethical point of view the main challenge is presented by the child's potential vulnerability, which is why the researcher's task is to achieve the balance between the utility of the research and the potential damage for the child. Ethical and methodological questions are presented through the cases of two research surveys: the Slovenian Mladi na netu and international EU Kids Online II.

KEY WORDS: *new sociology of childhood, research with children, cognitive abilities, methodological dilemmas, ethics.*

KAZALO

1	UVOD	6
2	RAZISKOVANJE OTROK	9
2.1	Nova paradigma sociologije otroštva	10
2.2	Razlike med odraslimi in otroci kot udeleženci raziskave	11
3	METODOLOGIJA	18
4	ETIČNI IZZIVI	20
4.1	Soglasje staršev in privolitev otrok	21
4.2	Ranljivost ali občutljivost otrok	26
4.3	Pravica do zasebnosti in zaupnosti	28
4.4	Vprašanje (ne)moči otrok	31
4.5	Objektivnost in oznaka raziskovalca	33
4.6	Kompetence	34
5	METODOLOŠKI IZZIVI	36
5.1	TRADICIONALNE METODE	37
5.1.1.	Anketna raziskava	37
5.1.2.	Intervjuji	47
5.1.3.	Fokusne skupine	49
5.1.4.	Etnografske metode – opazovanje z udeležbo	51
5.2	NETRADICIONALNE METODE	52
5.2.1.	Risanje	54
5.2.2.	Fotografiranje	56
5.2.3.	Dnevnik	58
5.3	KOMBINACIJA METOD	59
6	SKLEP	61
7	LITERATURA	65
	PRILOGA A: Soglasni obrazec za starše pri raziskavi Mladi na netu	69
	PRILOGA B: Soglasni obrazec za starše pri raziskavi Mladi na netu	70
	PRILOGA C: Soglasni obrazec za otroke pri raziskavi Mladi na netu	71
	PRILOGA D: Pismo staršem pri raziskavi EU Kids Online II	72
	PRILOGA E: Soglasje staršev pri raziskavi EU Kids Online II	73
	PRILOGA F: Soglasje otrok pri raziskavi EU Kids Online II	74

1 UVOD

Pričujoče magistrsko delo se ukvarja z vse bolj pogostim neposrednim vključevanjem otrok v raziskave. Do nedavnega je namreč veljalo, da zaradi pomanjkanja kognitivnih sposobnosti otroci niso sposobni neposrednega sodelovanja v raziskavah, zato so raziskovalci njihova življenja proučevali prek staršev, skrbnikov ali drugih odraslih oseb.

Pred kratkim pa je prišlo do zelo pomembnega preobrata. Pojavila se je t. i. teorija nove sociologije otroštva, ki otroka ne dojema več kot pasivno, pač pa kot aktivno družbeno bitje, otrok je skozi ta pristop razumljen kot »vedoč subjekt«, ki ga je treba neposredno vključevati v raziskovanje. S tem je postal glavni fokus raziskave, obenem pa, kar je najpomembneje, tudi njen aktivni soustvarjalec.

Neposredno vključevanje otrok in spremembe na področju raziskovanja njihovih življenj so sprožile kar nekaj vprašanj in dilem. Namen magistrskega dela je na podlagi obstoječe literature ustvariti pregled nad ključnimi etičnimi in metodološkimi izzivi, ki se pojavijo v raziskavah z otroki.

Za izpostavljene izzive oziroma dileme so predstavljene potencialne rešitve in prakse, ki so bile uporabljene v dveh pomembnih, nedavno izvedenih raziskavah v Sloveniji. Prva, ki je služila kot primer dobre prakse, je slovenska raziskava Mladi na netu (2010), druga pa mednarodna raziskava EU Kids Online II (2010), v kateri sodeluje kar 27 držav. Študiji sta odlični primeri neposrednega vključevanja otrok – od izbire metode, oblikovanja vprašanj in lestvic do same interpretacije podatkov.

Delo nudi zaokrožen pregled teorije s področja vključevanja otrok v raziskave in hkrati predstavlja ključne smernice, ki bi jih morali raziskovalci upoštevati pri raziskavah z otroki.

Nekatera osnovna pravila, ki naj bi jim pri raziskavah z otroki in mladimi sledili raziskovalci, v svojih dokumentih predstavlja organizacija ESOMAR¹, magistrska naloga pa je osredotočena na nekoliko bolj detajlne smernice pri npr. samem oblikovanju vprašalnika.

¹ Organizacija za spodbujanje, pospeševanje in povečanje tržnih raziskav po svetu.

Raziskovalno vprašanje, ki je botrovalo k pričujoči nalogi, je: kako uspešno rešiti ključne izzive pri vključevanju otrok kot aktivnih udeležencev v raziskave? Naloga se tako osredotoča na razlike med raziskavami z odraslimi in raziskavami z otroki, predvsem pa na prilagoditve, potrebne pri prestopu od proučevanja s prvimi k drugim.

Kot že omenjeno so raziskovalci nekdanje otroštvo proučevali zgolj skozi poglede in razumevanja odraslih oseb. Otroci so bili v študiji zgolj objekti in so bili iz same raziskave pravzaprav izključeni (Christensen in James 2008, 2). S pojavom nove paradigme sociologije otroštva se je zgodil zasuk, ki je povzročil kar nekaj sprememb v praksi raziskovanja življenja otrok.

Mayall (v Balen in drugi 2006, 43) izpostavi tri ključne metodološke preobrate pri postavljanju otrok v središče raziskovanja. Nujno je: (1) otrokom priznati njihovo kompetentnost in reflektivnost opisovanja lastnih izkušenj; (2) otrokom je treba dati glas in njihove besede jemati resno; (3) delovati za njih, v smislu uporabe raziskav za izboljšanje njihovih družbenih okolij.

Vendar pa k raziskavi z neposrednim vključevanjem otrok ne moremo pristopiti na način, ki je prevladoval do sedaj, saj obstajajo razlike bistvenega pomena. Raziskovalci v svojih delih opozarjajo na ključne razlike in izzive, ki jih prinašajo raziskave z otroki. Hill (v Geerene in Hogan 2005, 63-64) na primer izpostavlja, da se neposredno raziskovanje otrok od raziskovanja odraslih razlikuje predvsem glede na tri dimenzije. Te so (1) kompetence, (2) moč in (3) ranljivost otrok. Otroci imajo drugačne kompetence kot odrasli, zato mora biti že v osnovi pristop in način raziskovanja drugačen. Otroci imajo težave z razumevanjem, spominom in ne nazadnje tudi z jezikovnimi in komunikacijskimi veščinami, ki so pri njih slabše oziroma jih še razvijajo. Kot pomemben faktor vidi tudi moč, ki je močno povezana s statusom. Otroci za razliko odraslih nimajo avtoritete, zato težko povedo mnenje, za katerega menijo, da ni dobrodošlo oziroma sprejemljivo.

Tudi psihična in kognitivna šibkost otrok v primerjavi z odraslimi in njihova dovzetnost za različne vplive ter prepričevanja lahko vpliva na vrednost, predvsem pa na veljavnost raziskave. Da bi se izognili oziroma minimizirali takšno tveganje, se raziskovalci poslužujejo različnih metod in praks, ki bodo opisane v magistrskem delu.

Kar precej raziskovalcev torej izpostavlja metodološke težave, ki jih prinaša raziskava z otroki (npr. Alderson 2000, Christensen in James 2001, Corsaroin Molinari 2000, Scott 2001). Še posebej problematične so kvantitativne metode. Kadar govorimo o zbiranju podatkov z anketo, izziv predstavlja oblikovanje vprašalnika, ki mora biti karseda optimalen za otroka (oblika, izrazoslovje, lestvice).

Poleg metodoloških dilem (izbira metode, oblikovanje anketnega vprašalnika, interpretacija podatkov...) so izredno pomembne tudi etične dileme, predvsem glede soglasja staršev, otrokove samostojne odločitve za sodelovanje, raziskovanje občutljive tematike, otrokovih pravic ipd. (npr. Abbott in Langston 2004, Alderson 2005, Buchanan 2003, MacNaughton in Smith 2005). Ob vključitvi otroka v raziskavo mora biti raziskovalec posebej pozoren na otrokove pravice pri raziskovanju občutljivih tematik. Etični kodeksi v raziskovanju namreč določajo, da ima vsak sodelujoči pravico do zaupnosti in zasebnosti. Kar pomeni, da morajo besede, ki jih otrok zaupa raziskovalcu, ostati med njima (Helseth in Slettebø 2004, 304). To je problematično v primerih, kadar otrok zaupa informacijo o izkušnjah, ki bi lahko nakazovale na zlorabo ali kakršnokoli drugo nevarnost.

Vsa omenjena in še katera druga vprašanja, ki se pojavijo, ko otrok postane aktivni udeleženec raziskave, so v magistrskem delu natančno razdelana.

2 RAZISKOVANJE OTROK

Lahko bi trdili, da v današnji družbi enostavno nimamo kulture poslušanja otrok (Lansdown v Morrow in Richards 1996, 97). Z otroki se nismo navajeni pogovarjati, nismo vajeni poslušati njihova mnenja in odkriti njihove poglede na svet.

Čeprav se zdi, da je bila zgodovina raziskovanja otroštva v družbenih znanostih v zgodnejših fazah zaznamovana z odsotnostjo zanimanja za otroke, je bila pravzaprav zaznamovana samo z njihovim molkom (Prout in James 1997, 7). Kadar je otroštvo videno kot proces, v katerem pridobivanje kognitivnih in družbenih spretnosti označuje razvoj zrele odrasle racionalnosti, povzroča, da otroci postanejo marginalizirana bitja, ki čakajo na neke vrste časovni prehod. Kot takšni so utišani, odvzeta pa jim je možnost sodelovanja v raziskavah (Prout in James v Balen in drugi 2006, 36).

Otroci so že dolgo subjekti raziskav, vendar pa se narava njihove vpletenosti v raziskovalni proces spreminja glede na to, kako je družba gledala na koncept otroštva. Teoretični razvoj na področju raziskav otroštva je omogočil, da otroci sčasoma niso bili več videni samo kot objekti študije, pač pa jih danes dojemamo kot aktivne udeležence raziskovalnega procesa (Powell in Smith 2009, 124).

Alderson (2005, 29-30) navaja tri glavne nivoje vključevanja otrok v raziskave, in sicer:

- Otroci kot *nevedni objekti raziskave* – ne vpraša se jih za soglasje in največkrat ne vedo, da so vključeni v raziskavo.
- Otroci kot *zavedni subjekti raziskave* – prosi se jih za soglasje za sodelovanje, vendar pa gre za precej toge projekte, ki so oblikovani za odrasle (na primer anketna raziskava).
- Otroci kot *aktivni udeleženci raziskave* – prostovoljno sodelujejo v raziskavi s fleksibilnimi metodami (fokusne skupine, polstrukturirani intervjuji, fotografiranje ...), vse bolj pogosto pa so vključeni v vse faze raziskovanja.

Zadnji nivo predstavlja nov pristop v sociologiji otroštva², ki otroka dojema kot aktivno družbeno bitje, ki ga je treba poslušati in zato neposredno vključiti v raziskovanje. V nadaljevanju je omenjen obrat v sociologiji otroštva podrobneje predstavljen.

2.1 Nova paradigma sociologije otroštva

Nova paradigma sociologije otroštva otroke raje kot »postajajoče« (ang. *becomings*) razume in raziskuje kot dejanska »bitja« (Bath 2009, 40). Otroci s tem preobratom postanejo aktivni, ustvarjalni družbeni agenti, ki ustvarjajo unikatno otroško kulturo, sočasno pa prispevajo k oblikovanju družbe odraslih (Corsaro 2005,3).

Nova sociologija otroštva je še vedno nekoliko neformirana, še vedno obstaja veliko ovir, preko katerih se je treba prebiti, da bo lahko imela nova paradigma trdne teoretične temelje (Prout in James 1997, 21).

Ključne značilnosti nove paradigme otroštva so:

- Otroštvo je razumljeno kot družben konstrukt, ki kot tak zagotavlja interpretativni okvir za kontekstualizacijo zgodnjih let življenja. Otroštvo ni neka naravna značilnost človeških skupin, pač pa gre za specifično strukturno in kulturno komponento več družb.
- Otroštvo je spremenljivka družbene analize. Nikoli ni povsem ločena od drugih spremenljivk – npr. spola ali razreda. Ne gre za en, univerzalen fenomen, pač pa se s komperativno in medkulturno analizo izkaže, da obstaja več različnih tipov otroštev.
- Otroci niso pasivni subjekti družbenih struktur in procesov. So in treba jih je dojemati kot aktivna bitja, ki konstruirajo in determinirajo svoja lastna družbena življenja, življenja okolice in družbe, v kateri živijo.
- Otroci, njihovi družbeni odnosi in kulture so vredni proučevanja skozi njihove besede, neodvisno od perspektive in pomislekov odraslih.
- Etnografija velja za posebej uporabno metodologijo za raziskovanje otroštva. Otrokom namreč bolj kot eksperimentalne metode ali metoda anketnega vprašalnika omogoča neposreden glas oziroma besedo in udeležbo pri ustvarjanju socioloških podatkov.

² T. i. nova sociologija otroštva (ang. *new sociology of childhood*).

- Nova paradigma sociologije otroštva sodeluje v procesu rekonstruiranja otroštva v družbi in se na ta proces tudi odziva.

(Prout in James 1997, 8).

Kadar govorimo o otroštvu kot neki strukturni obliki, mislimo pravzaprav kategorijo ali del družbe, kot so na primer starostne skupine in družbeni razred (Corsaro 2005,3). Za družbo otroštvo pomeni stalno strukturno formo, ki ne bo nikoli izginila, čeprav se njeni člani ves čas spreminjajo, njena narava in njen koncept pa se spreminjata skozi zgodovino. Otrokom pa otroštvo predstavlja zgolj neko obdobje, zaradi česa ga je težko razumeti kot neko stalno kategorijo, predstavlja zgolj obdobje pred vstopom v družbo, vendar pa otroci postanejo del družbe že z rojstvom (Corsaro 2005,3). Ker je otroštvo stalna oblika, ki bo zmeraj prisotna, jo je treba čim bolj raziskati.

Zato kadar se o otrocih govori kot »vedočih subjektih«, se kaže prizadevanje, da premaknemo onkraj konstruiranja in rekostruiranja izkušenj otrok iz vidika odraslo-centričnih idealov (Balen in drugi 2006, 31). Takšne rekostrukcije v osnovi niso realne, zato je potreben k otroku usmerjen pristop na vseh nivojih, otroke je treba vzeti resno, jih vključiti v raziskave, programske sheme in implementacije (Beers 1996, 199).

2.2 Razlike med odraslimi in otroci kot udeleženci raziskave

Poslušati, kar imajo otroci povedati, pomeni, da se jih prepozna, spoštuje in ceni kot človeška bitja – otroci enostavno niso več objekti (Roberts 2005, 229).

Marrow (v Balen in drugi 2006, 44) pravi, da medtem ko raziskave z otroki sprožajo generična metodološka in etična vprašanja, obstajajo 4 ključni razmisleki:

- razlike v kompetencah in percepciji glede na starost otroka;
- potencialna izpostavljenost izkoriščanju, pri čemer mora nastopiti odgovornost odraslih;
- različni odnosi moči na točki interpretacije in predstavitve ugotovitev;
- dostop do otrok mora biti dovoljen zgolj prek odraslih »zastopnikov« (ang. *gatekeepers*), kar implicira na potrebo po soglasju.

Kljub temu, da nova paradigma sociologije otroštva zagovarja k otroku usmerjen pristop, še zmeraj obstaja sistem zastopnikov, ki se pojavlja pri raziskavah. Qvortup (v Balen in drugi 2006, 36) je mnenja, da je ta sistem v osnovi zelo k odraslim usmerjen in še naprej nadaljuje videnje otrok kot odvisnih od odraslih, treba jih je varovati pred temami in vprašanji, ki bi jih morda razburile, jih zaskrbele.

Čeprav bi otrokom radi dali glas, je njihovo vključevanje v raziskave precej oteženo. Rekrutacija otrok za sodelovanje v raziskavi je ena težjih faz raziskovalnega procesa, saj je dostop raziskovalcev do otrok strogo nadzorovan (Alderson v Powell in Smith 2009, 125). Za rekrutacijo otrok lahko rečemo, da je področje konkurenčnih vplivov, pri katerem igrajo pomembno vlogo »zastopniki«, ki lahko vplivajo na raziskovalne projekte (Campbell 2008, 45-46). Strategije, ki se jih raziskovalci poslužujejo pri rekrutaciji otrok, je mnogo, od neposrednega pristopa do otroka, kar je etično gledano sporno, do vključevanja otrok v raziskave s pomočjo študij celotnih družin.

Vključevanje in sodelovanje otrok v raziskavah ter razlike med raziskavami z otroki in raziskavami z odraslimi je v zadnjem času kar pogosta in pereča tema, v svojih debatah se raziskovalci osredotočajo na celoten raziskovalni proces – od načrta raziskave, izvedbe, do same analize rezultatov na koncu (Punch 2002, 321).

Strokovnjaki ugotavljajo, da se s pogledom na otroke kot družbene akterje pojavijo nove dileme in tudi odgovornosti raziskovalcev. Otroci kot taki imajo pravico in morajo biti neposredno vključeni v raziskavo, katere proces je najpogosteje prilagojen ciljni skupini. Ali prilagajanje raziskovalnega procesa otrokom pomeni, da so otroci res toliko različni od odraslih? In ali to pomeni, da otrokom pravzaprav omejujemo »glas«?

Nova paradigma v sociologiji otroštva in njeno dožemanje otrok kot kompetentnih družbenih akterjev pa ne pomeni nujno, da morajo biti raziskave izvedene na enak način kot tiste z odraslimi. Zanimivo je, da veliko tistih, ki pri vključevanju otrok v raziskave pravzaprav zagovarjajo uporabo t. i. inovativnih oziroma prilagojenih metod, hkrati poudarjajo tudi kompetence otrok. To se zdi precej paradokсно, saj v kolikor so otroci kompetentni družbeni akterji, zakaj so posebne metode, ki so otroku prijazne, za komunikacijo z njimi sploh potrebne? (Punch 2002, 321).

Raziskovalca Christensen in Prout (2002) zato uvedeta nov pojem t. i. etične simetrije med otroki in odraslimi, ki naj bi po njunem mnenju raziskovalcem služil kot začetna točka pri spopadanju z etičnimi izzivi pri raziskovanju otrok. Pravita, da je treba na začetku predpostavljati, da se raziskovanje z otroki in raziskovanje z odraslimi v etičnem pogledu ne razlikuje. Ob predpostavki etične simetrije tako na začetku ni treba raziskovalnega procesa prilagajati, poiskati kakšne posebne metode, ne se držati posebnih standardov. Razlike so pri raziskovanju seveda dovoljene, vendar pa jih raziskovalec ne sme predpostavljati že v naprej (Christensen in Prout 2002, 478).

Tisti, ki menijo, da so otroci bistveno drugačni od odraslih, uporabljajo enake metode kot tisti, ki so prepričani, da razlik med otroki in odraslimi ni. Pri slednjih je zato zelo pomembno, da ne poudarjajo nobenih razlik znotraj »odrasli – otroci«, torej da ne ravnajo oziroma se ne obnašajo do otrok kot da so manj zreli in kompetentni ljudje (Alderson v Punch 2002, 322).

V splošnem pri večini velja prepričanje, da je v raziskavah z otroki treba proces nekoliko prilagoditi, vendar pa obenem paziti, da bodo otroci v največji možni meri dobili besedo. Ravno to poudarja Sibley (v Young in Barrett 2001, 384), ki pravi, da obstajajo posebne metodološke in etične skrbi ali težave, zato morajo biti raziskovalne strategije zelo previdno preiščljene.

Poglejmo si, kaj je v grobem tisto, kar je predmet razprave pri metodoloških in etičnih izzivih v raziskavah z otroki. Punch (2002, 324-330) razlike med vključevanjem otrok in odraslih vidi pri/v:

- **Raziskovalčevo vsiljevanje lastnih pogledov in mnenj**

Tako pri raziskavah z odraslimi kot z otroki se pojavi vprašanje, kako zagotoviti, da raziskovalec ne bo vplival in nevede vsiljeval lastne poglede, ter s tem onemogočil udeležencem prosto izražanje. Vendar pa je pri otrocih to dosti bolj problematično, saj raziskovalec kot odrasli težko razume svet na način kot otroci, čeprav se mu morda zdi, da s tem nima težav, ker je bil nekdanj tudi sam otrok.

Otroci hkrati tudi niso navajeni prosto izražati svoja mnenja, niso navajeni, da se jih jemlje resno, saj živijo v svetu, kjer dominirajo odrasli. To pomeni, da obstaja verjetnost, da bodo

otroci svoja mnenja ali dejanja prilagodili tistemu, za kar menijo, da bo odraslim všeč oziroma da je prav.

- **Veljavnost in zanesljivost**

Pogosto se pojavi vprašanje, koliko lahko otroškim besedam zaupamo – kaj je res in kaj ne, kaj je laž in kaj ne. Takšno vprašanje lahko postavimo tudi pri raziskavah z odraslimi, vendar pa se v splošnem velikokrat predpostavlja, da otroci ne razlikujejo med resničnostjo in domišljijo, zato se njihove odgovore pogosto jemlje z rezervo.

Otroci lahko raziskovalcu lažejo iz različnih razlogov: da bi radi ustregli raziskovalcu, torej bi povedali tisto, kar mislijo, da raziskovalec želi slišati, ker se želijo izogniti neprijetnim temam, ker želijo narediti na vtis na raziskovalca, ali pa ne povedo resnice iz strahu oziroma sramu.

Zaradi razlik v moči odnosa med otrokom in odraslim raziskovalcem so otroci veliko bolj občutljivi, zato obstaja verjetnost, kot že omenjeno, da bodo s svojimi odgovori poskušali ustreči odraslim – lahko se celo bojijo reakcije odraslih na svoje odgovore.

- **Jasnost jezika**

Ne glede ali v raziskavi sodelujejo otroci ali odrasli, je pri na primer oblikovanju anketnega vprašalnika ali vprašanj za fokusno skupino bistvenega pomena jezik. Jezik mora biti razumljiv splošni populaciji, vprašanja ne smejo biti dvoumna... Pri vključevanju otrok v raziskave se izpostavljajo omejitve v jeziku in slabša artikulacija, zaradi česa so raziskovalci pri formuliranju vprašanj za otroke veliko bolj previdni.

Ta jezikovna dilema pa je vzajemna. Posebno pozornost je treba nameniti besedišču, saj otroci ne uporabljajo enakih besed kot odrasli in obratno. Jezik se tako pri vseh metodah spreminja oziroma prilagaja glede na starost udeležencev pa tudi glede na kulturni kontekst.

- **Raziskovalni kontekst**

O raziskovalnem kontekstu in kraju, kjer raziskava poteka, je treba premisliti tako kadar so vključeni otroci kot tudi odrasli. Razlika je ta, da je veliko raziskovalnih okolji pravzaprav »prostorov odraslih«, prostorov, kjer dominirajo odrasli, kar pomeni, da imajo otroci na teh

krajih bistveno manj vpliva. V takšnih prostorih se otroci lahko počutijo nelagodno in se trudijo odgovarjati »pravilno«, ne pa izražati lastna mnenja in izkušnje.

Ni nujno, da bodo otroci najboljši respondenti v svojem, sebi domačem okolju, zato je najbolje, če raziskava poteka na krajih, v katerih ne dominirajo niti odrasli niti otroci, torej v neke vrste nevtralnih prostorih. Če pa se raziskava že odvija v »prostoru odraslih«, je nujno otrokom jasno razložiti, da ni pravih in napačnih odgovorov, pač pa naj odgovorijo tako kot oni mislijo.

- **Vzpostavljanje odnosa**

Odnos med raziskovalcem in udeleženci mora biti kolikor je le mogoče dober in močan³, saj bodo udeleženci le v odnosu z zaupanjem podajali kredibilne odgovore. Vzpostavljanje odnosa z odraslimi udeleženci je v splošnem nekoliko lažje kot vzpostavljanje odnosa odraslega raziskovalca z otrokom. Pri gradnji takšnih odnosov odraslim raziskovalcem oviro predstavlja pomanjkanje izkušenj, bojijo se, da bodo preveč pokroviteljski, da se ne bodo obnašali primerno, ali pa da z otroki ne bodo našli skupne točke. Uspešnost odnosa je odvisna od spretnosti in izkušenj raziskovalca, v splošnem pa naj bi ta upošteval nekatere osnovne smernice in pa pozorno sledil otrokovim dejanjem, besedam in se na njih primerno odzival. V primeru raziskave z otroki pa se ne sme pozabiti tudi na pomembnost vzpostavljanja odnosa s starši ali učitelji.

- **Analiza**

Interpretacija podatkov je pri raziskavah z otroki težavnejša od tiste pri raziskavah z odraslimi. Raziskovalec ima moč izbire podatkov, ki bodo vključeni v analizo, vendar pa ima lahko kot odrasli težave z razumevanjem otroškega sveta. Odrasli pogosto nimajo občutka, kaj je otrokom res pomembno in kakšen je njihov pogled na svet. Zato so najpogosteje omejeni z lastnim pogledom in na tak način interpretirajo podatke, ki so jih pridobili od otrok. Kljub temu da so pri vse več študijah otroci povabljeni oziroma v pomoč tudi pri pojasnjevanju rezultatov, je raziskovalec tisti, ki ima vso moč pri interpretaciji, kar pa lahko ogrozi resničnost končnega sporočila raziskave.

³ Vendar vseeno v mejah, da je objektivnost mogoča na vseh nivojih.

- **Uporaba primerne metode**

Ne glede na to, kdo so udeleženci raziskave, se veliko pozornosti nameni odločitvi, katera metoda zbiranja podatkov bo v študiji uporabljena. Nekatere razlike med uporabo metod v raziskavi z odraslimi in raziskavi z otroki obstajajo. V slednjih raziskovalci zelo radi posežejo po nekoliko bolj zabavnih metodah⁴, saj predpostavljajo, da otroci še nimajo dovolj razvitih kompetenc, da bi sodelovali v metodah, ki se načeloma uporabljajo za odrasle⁵. Hkrati menijo, da otroci pozornosti ne morejo ohraniti dovolj dolgo.

- **Etične smernice**

Upoštevanje etičnih smernic je nujno ne glede na to, kdo so udeleženci raziskave, vendar pa pri so v raziskavah z otroki te smernice nekoliko drugačne oziroma jim je potrebno dajati veliko več pozornosti. Razlika glede na raziskave odraslih je predvsem v tem, da so otroci zaradi svojih kognitivnih sposobnosti razumljeni kot nekoliko bolj ranljivi in občutljivi, zato je potrebna še dodatna pozornost, da sodelovanje v raziskavah za njih ni stresno. Veliko razliko predstavlja tudi potrebno soglasje odgovorne odrasle osebe, naj bo to starš, skrbnik ali učitelj, ki mora otrokovo sodelovanje v anketi s podpisom dovoliti.

Ker imajo odrasli zelo redko otroke za sebi enakovredne, otrokom pogosto manjka samozavesti pri komunikaciji z odraslimi, posebej kadar gre za pogovor »ena na ena«. Metode, ki se uporabljajo v raziskavah z otroki, so zato pogosto bolj vizualne in pisne, saj se predvideva, da so jim takšne metode blizu, daj jih poznajo iz šole. Raziskovalec pa ne sme posploševati, pač pa naj izbiro metode prilagodi glede na starost otrok, s katerimi sodeluje.⁶

Omenjeni izzivi, ki so v nadaljnjih poglavjih podrobneje opisani, kažejo, da so prilagoditve standardnih načinov v primeru vključevanja otrok v raziskave potrebne.

Pri vključevanju otrok v raziskave je nujno, da so uporabljene metode etične in primerni pristopim, da bi s tem zagotovili kar se da resnično in točno končni sliko (Abbot in Langston 2005, 38).

⁴ Risanje, fotografiranje...

⁵ Tu gre predvsem za metodo anketnega vprašalnika.

⁶ V poglavje Metodološki izzivi je vključen opis kognitivnih sposobnosti in predlogov primernih metod za posamezne starostne skupine.

Eden izmed prvih korakov, ki jih mora raziskovalec v raziskavah z otroki narediti, je, da otrokom da vedeti, da ga zanima, kaj imajo povedati. Tako kot odrasli bodo tudi otroci bolj verjetno povedali o svojih občutkih, idejah in pogledih, če imajo občutek, da bodo poslušalci spoštovali izrečene besede. Raziskovalec mora zato z otrokom vzpostaviti spoštljiv odnos, kar pomeni ustvariti varen prostor, v katerem bo otrok razumel, da ima čas za premišljen odgovor in da bo raziskovalec besede pazljivo poslušal (Macnaughton in Smith 2005, 114). Vzpostavljanje odnosa, ki bo temeljil na zaupanju, je ključnega pomena, ne glede na to, kako raziskovalec vidi razlike med odraslimi in otroki kot udeleženci.

James in drugi (v Punch 2002, 323) so nedavno predlagali zanimivo, drugačno perspektivo na razlike med raziskovanjem z odraslimi in raziskovanjem z otroki. Pravi, da so otroci v tem pogledu podobni odraslim, vendar pa imajo drugačne kompetence kot odrasli. Raziskovalci s takšnim pogledom uporabljajo metode, ki temeljijo na otroških spretnostih in razvijajo inovativne ali prilagojene metode, kot so »fotografije«, »dnevnik«, »dokončanje stavkov« in »pisanje« (Punch 2002, 323).⁷ Kadar pa se strokovnjaki odločijo za uporabo metod, ki jih uporabljajo v raziskavah z odraslimi, na primer anketiranje, pa uvedejo otroškim kompetencam primerne prilagoditve.

Raziskave z otroki bodo izpeljane pravilno, v kolikor se proces predhodno skrbno načrtuje, in če je raziskovalec v primeru ovir med samim raziskovanjem dovolj fleksibilen, da lahko sproti odpravlja težave. Davis (v Punch 2002, 323) svetuje, naj raziskovalec v središče raziskovalnega procesa z otroki postavi tudi svojo reflektivnost, kar pomeni, naj kritično oceni ne le svojo vlogo in svoje predpostavke, pač pa tudi izbiro metode in njeno aplikacijo. Ključno je, da se pri načrtovanju raziskave, v katero so vključeni otroci, vzame v obzir tudi celoten kontekst, da se s tem prepreči manjše napake, ki bi lahko kasneje uničile celotno raziskavo (David in drugi 2005, 130).

V nadaljevanju so v magistrskem delu so predstavljeni najprej etični in nato metodološki izzivi raziskav z otroki. Rešitve teh izzivov oziroma dilem so ponazorjene s primeri dveh anketnih raziskav, raziskave Mladi na netu in EU Kids Online II.⁸

⁷ Nekatere inovativne oziroma prilagojene metode so opisane v poglavju o metodoloških dilemah.

⁸ Rešitve posameznih dilem so predstavljene na mestih, kjer je bilo to mogoče.

3 METODOLOGIJA

Magistrsko delo temelji na pregledu sekundarnih virov – obstoječe literature na izbrano tematiko, v empiričnih delih naloge pa sta uporabljeni dve kvalitativni metodi raziskovanja.

Prva je t. i. *študija primerov*, ki predstavlja raziskovanje pojavov in procesov na podlagi posameznih primerov iz prakse. Lahko gre za študijo enega samega primera ali pa primerjave manjšega števila primerov. Bistvo metode je poskušati zbrati čim več podatkov (in tipov podatkov) o izbranem primeru, na podlagi katerih se nato poskuša pojasniti določen pojav. Podatke se lahko analizira kvalitativno ali pa kvantitativno (predhodna kvantifikacija kvalitativnih podatkov). V magistrski nalogi je uporabljena primerjava dveh primerov, analiza pa bo kvalitativna in temeljila na pregledu sekundarnih gradivih primerov (dokumenti raziskav).

Znotraj študije primerov bo v delu uporabljena tudi metoda analize vsebine. Gre za sistematično analizo tekstovnih dokumentov, pri čemer je tekst mišljen kot vsakršni pisni komunikacijski material, namenjeni branju ali gledanju (Krippendorp v Cohen in drugi 2007, 475). Raziskovalci na podlagi vsebine (zelo pogosta je kvantifikacija podatkov) analizirajo kontekst in pomene besed ter konceptov, da bi lahko naredili sklepe o notranjih sporočilih analiziranih tekstov.

Namesto tipičnega sosledja teorije in empirije se v magistrski nalogi teoretski in empirični del prepletata, zato so materiali raziskav, kot so informativna pisma, soglasni obrazci in anketni vprašalniki, analizirani v posameznih ustreznih teoretskih sklopih. V nadaljevanju sledita še kratka opisa izbranih raziskav za analizo.

Prva raziskava, katere pristop bo analiziran, je slovenska raziskava Mladi na netu. Namen raziskave je bila prva temeljita terenska raziskava, s katero bi proučili vsakdanje prakse na internetu ter razumeli njegovo vlogo v življenju otrok in mladih, kot ga vidijo in doživljajo oni. Rezultati raziskave bodo prispevali k oblikovanju učinkovite promocije in osveščanja o varni rabi spletnih tehnologij, hkrati pa se bo na osnovi ugotovitev oblikovala ponudba pozitivnih spletnih vsebin za otroke in mlade v skladu z njihovimi željami, potrebami in cilji (Mladi na netu 2010).

Mladi na netu je raziskava z otroki, kar pomeni, da otroke in mlade kot aktivne udeležence postavlja v center raziskave. Raziskava je sestavljena iz 3 faz. Prvo fazo predstavlja zbiranje kvalitativnih podatkov, natančneje izvajanje fokusnih skupin in družinskih obiskov, z namenom raziskati pomen in pa naravo uporabe interneta med otroki in mladimi. Drugo fazo predstavlja reprezentativna anketna raziskava z otroki in mladimi, sočasno pa tudi raziskava s starši otrok, vključenih v vzorec. Zadnjo fazo pa zopet predstavljajo fokusne skupine, tokrat z namenom dodatnega pojasnjevanja rezultatov (prav tam). Študija primera se v magistrski nalogi osredotoča predvsem na drugo fazo projekta – torej anketno raziskavo. Zbiranje kvantitativnih podatkov je s pomočjo ankete potekalo od marca 2010 do julija 2010. V tem času je bilo anketiranih 691 otrok in mladih, starih od 10 do 19 let. Zbiranje podatkov na terenu je potekalo s pomočjo spletne oziroma računalniške ankete. Vprašalnik je bil sestavljen iz različnih sklopov, ki so zadevali umeščanje interneta v vsakdanje življenje otrok in mladih v Sloveniji. Otroci so vprašalnik izpolnjevali v povprečju 30 do 60 minut (odvisno od veščin in obsega uporabe spleta anketiranca).

Druga raziskava, ki je analizirana v pričujoči nalogi, je mednarodna raziskava EU KidsOnline II, ki je enako kot Mladi na netu otroke vključevala kot aktivne udeležence. Namen raziskave je raziskati in razumeti kompleksno naravo izkušenj in praks uporabe, tveganj in varnosti na spletu evropskih otrok. Cilj raziskave je ustvariti bazo kvantitativnih podatkov o uporabi interneta med otroki v Evropi. V projekt, ki poteka že od leta 2009, je vključenih 25 evropskih držav. V anketno raziskavo je bilo skupno v vseh državah anketiranih 25.142 otrok, starih od 9 do 16 let, od tega jih je bilo v Sloveniji 1000. Anketiranje je bilo računalniško podprto, anketa pa je vključevala vprašanja o splošni uporabi spleta, aktivnostih na spletu, mediaciji staršev pri otrokovi uporabi interneta, največji poudarek pa je bil na spletnih tveganjih (EU KidsOnline 2009).

Na primeru raziskav Mladi na netu in EU KidsOnline bo v posameznih poglavjih predstavljeno, kako so se raziskovalci soočili z dilemami oziroma kakšne rešitve so našli.

4 ETIČNI IZZIVI

Prvo vprašanje, ki se poraja, kadar raziskovalci razmišljajo o študiji z otroki, je vprašanje etike. Kako naj študija dosega vse potrebne etične standarde? Splošne resnice o tem, kakšna naj bi bila etična raziskava, pa pravzaprav ni (Humphries in Martin v Sin 2005, 290).

Tradicionalna etika kot najpomembnejši vodili izpostavlja »nevmešavanje« in izogibanje namenskem škodovanju sodelujočih v raziskavi. Ti dve vodili pa nista tako zelo enostavni kot se na prvi pogled morda zdi, zato je potrebno pri upoštevanju etičnih vodil v raziskavah z otroki biti še posebej previden. Kot primer lahko izpostavimo dejstvo, da raziskovalci lahko otrokom škodujejo tudi tako, da pretirano ščitijo otroke in jih na ta način utišajo ter izključijo iz raziskave (Alderson v Cocks 2006, 261). Da bi se takšnemu škodovanju izognili, je treba doseči ravnotežje med tem, da se otrokom prizna ranljivost, hkrati pa se jih ne obravnava več kot pasivne osebe, ki v raziskavah ne morejo sodelovati (Cocks 2006, 260-261).

Vsaka raziskava, ne glede na udeležence, mora upoštevati nekaj glavnih etičnih »pravil«: (1) pridobiti soglasje za sodelovanje, (2) ne škodovati sodelujočim, (3) minimizirati potencialno stresne situacije za sodelujoče, (4) spoštovati prepričanja, želje in pravice sodelujočih, vključujoč pravico zavrnitve sodelovanja ali prekinitve sodelovanja med projektom (Walsh 2005, 70).

V kolikšni meri se bodo splošna etična »pravila« razlikovala v raziskavah z odraslimi in v raziskavah z otroki, je odvisno od tega, kako raziskovalci vidijo otroke. Ne glede na to, ali so otroci v raziskavo vključeni kot aktivna družbena bitja ali pa so obravnavani kot nekoliko bolj pasivni udeleženci, se etične smernice nekoliko razlikujejo od tistih v raziskavah z odraslimi, pri čemer ne gre toliko za drugačne smernice, pač pa so splošna »pravila« »striktna in občutljiva«, hkrati pa so se pojavile še nove, dodatne smernice.

Etika je vitalen del vsake faze raziskave, postavlja vprašanja in predlaga standarde, še posebej kadar gre za precej nemočne skupine kot so otroci. Osnovne etične smernice lahko raziskovalcem služijo za osnovni seznam »pravil«, vendar pa imajo pomenljivosti, ki jih je potrebno odpraviti (Alderson 2005, 30).

Pomenljivosti pa se kažejo na različne načine. Na primer velja, da v raziskovanju otrok v splošnem obstajajo trije ključni faktorji, in sicer privolitev in izbira, zasebnost in zaupnost ter

možnost škodovanja ali povzročanja nelagodja (povzeto po Geerene in Hogan 2005, 64-65). Otroci pa lahko ob aktivnejšem sodelovanju zaupajo več, zato obstaja tveganje, da bodo, v kolikor bo raziskovalčevo poročilo nespoštljivo ali netočno, obžalovali svoje besede, se sramovali ali bili jezni (Alderson 2005, 30). Torej, z vključitvijo otrok v raziskavo in posebej z aktivnim sodelovanjem otrok, kar je v bistvu zaželeno, raziskovalec tvega, da se bodo otroci na koncu počutili slabo oziroma nelagodno. Da bi si izognili takšnim situacijam, je dobro že na začetku premisliti o temah, ki jih bo raziskava pokrivala, in koliko so te občutljive ali boleče za sodelujoče. Da bi lahko raziskovalec od otrok izvedel kar se da veliko informacij in hkrati korektno izpeljal študijo, mora na etiko gledati nekoliko širše.

Kljub temu da so etična pravila zelo pomembna, moramo biti pri upoštevanju etičnih smernic ali standardov previdni. Alderson (2005, 30) pravi, da je upoštevanje etičnih smernic z nizkimi standardi slabše, kot če smernic sploh ne bi upoštevali.

Kadar raziskovalec ni prepričan o tem, ali bodo elementi oziroma kar cel raziskovalni proces ustrezali etičnim standardom, naj dobro in kritično premisli. Namreč pri vsakem vprašanju, ki se pojavi znotraj etičnega okvira, ima izjemno vlogo reflektivnost raziskovalca. Slednji naj ne teži le k zadovoljitvi že postavljenih kriterijev, pač pa mora s svojo reflektivnostjo vplivati na etično naravo raziskave (Cocks 2006, 261-262).

Etične dileme v raziskavah z otroki bodo v tej nalogi ponazorjene prek podobnosti in razlik z raziskavami z odraslimi. Morrow in Richards (1996, 96-100) kot ključna vprašanja navajata ranljivost in (ne)kompetentnost otrok pa tudi vprašanje nemoči otrok. Etični izziv predstavlja tudi pridobitev soglasja ter pravica do zasebnosti in zaupnosti (Geerene in Hogan 2005, 64-65), pa tudi vprašanje objektivnosti (Eder in Corsaro 1999, 526-527).

V nadaljevanju torej v samostojnih podpoglavjih sledi predstavitev vseh v zgornjem odstavku navedenih etičnih smernic oziroma vprašanj.

4.1 Soglasje staršev in privolitev otrok

Smernice oziroma pravila komisij ali odborov institucij, ki so odgovorni za postavljanje etičnih standardov, se zelo hitro spreminjajo, vendar pa aktivno starševsko soglasje vedno ostaja kot izredno pomembna zahteva (Corsaro 2005, 57). Prvi pogoj pri raziskovanju otrok je

torej starševsko soglasje, s katerim raziskovalec dobi dovoljenje, da lahko otroka vključi v raziskavo oziroma da ga lahko povabi k sodelovanju.

Soglasje pa seveda ne pomeni le pritrdilni odgovor na vprašanje »Ali lahko vaš otrok sodeluje v naši raziskavi?«. Raziskave morajo temeljiti na soglasjih, ki jih subjekti raziskave dajo po svoji volji in so informirani o poteku same raziskave, omejitvah njihove participacije in ne nazadnje tudi o možnih tveganjih, s katerimi bi se lahko soočili pri udeležbi (Sin 2005, 279). Raziskovalec mora torej starše seznaniti z namenom, potekom, omejitvami in obliko rezultatov študije.

Pri soglasju je pozornost treba nameniti vprašanju moči, v kolikor se rekrutacija dogaja v (posebnih) inštitucijah⁹, kjer bi otroci pa tudi njihovi starši čutili obvezo, da sodelujejo v raziskavi zgolj zaradi okolja (David in drugi 2005, 130).

Do otrok raziskovalci ne smejo pristopiti direktno, saj njihova družbeno-politična pozicija pomeni, da morajo odrasli pristop dovoliti. Participacija otrok v raziskavah je potemtakem odvisna od hierarhije »zastopnikov«, ki poleg staršev in skrbnikov vključuje tudi različne komiteje, organizacije, učitelje in tudi strokovnjake (Hood v Powell in Smith 2009, 126).

ESOMAR v svojih dokumentih navaja, da je pri vključevanju mlajših od 14 let v raziskave nujno treba dobiti soglasje skrbnika. V kolikor se anketa izvaja v t. i. »zaščitenem okolju«, na primer v šoli, je dovolj, če raziskovalec pridobi soglasje oziroma dovoljenje osebe, ki ima avtoriteto in nosi odgovornost, v primeru šole denimo od učitelja ali ravnatelja. V kateremkoli drugem okolju pa je treba pridobiti soglasje staršev ali skrbnikov, preden se pristopi k otroku. Staršem je treba predstaviti namen raziskave, tematiko vprašanj in nujno jasno povedati, če anketa vključuje občutljiva oziroma neprijetna vprašanja (povzeto po ESOMAR).

Načeloma pa se raziskovalci držijo pravila, da pri otrocih do 18. leta za soglasje najprej prosijo starše. V kolikor starši ne dovolijo, da otrok sodeluje v raziskavi, morajo raziskovalci to spoštovati in upoštevati. Brez soglasja staršev torej otroci velikokrat ne smejo sodelovati. So brez moči in odvisni od tega, ali bodo starši sodelovanje dovolili ali ne.

⁹ Na primer v šoli, v bolnišnici ...

PRIMER: Raziskava Mladi na netu

Starši so bili o izboru njihovega otroka v vzorec najprej obveščeni s pismom (v prilogi), v katerem je bil predstavljen namen in potek raziskave, napovedan pa je bil tudi prihod anketarja. Pismo je vključevalo tudi kontaktne informacije, kamor so se lahko starši obrnili z vprašanji.

Anketar je ob prihodu na dom starše pozval k sodelovanju. Pri tem je uporabil obrazec informiranega soglasja za sodelovanje (v prilogi), ki je vseboval krajši opis namena in načina raziskave. Ker je bila raziskava zastavljena tako, da so sodelovali tako starši kot njihovi otroci, je v obrazcu starš najprej označil, ali sam želi sodelovati ali ne, nato pa še, ali dovoli, da anketar k sodelovanju povabi otroka. Svojo odločitev je starš potrdil s podpisom obrazca. V kolikor starš ni dovolil, da se k sodelovanju povabi otroka, je anketar to spoštoval.

PRIMER: Raziskava EU Kids Online II

Staršem so anketarji namen raziskave predstavili in razložili tako ustno kot tudi z brošuro in informativnim dopisom. V kolikor starši niso bili prepričani v sodelovanje in so potrebovali še nekaj časa za premislek, so anketarji informativno pismo z brošuro (v prilogi) pustili nekaj dni v gospodinjstvu, potem pa jih ponovno obiskali.

Tudi pri tej raziskavi so morali starši poleg soglasja za sodelovanje v starševski raziskavi, s podpisom dovoliti anketarju, da lahko k sodelovanju povabi tudi otroka (v prilogi). V kolikor starši povabila otroka niso dovolili, je anketar to upošteval.

Otroci so torej na »prvi stopnji« pridobivanja soglasja brez moči, saj brez soglasja staršev nimajo možnosti, da bi se lahko sami odločili, če želijo sodelovati ali ne. Težave z izključenostjo imajo tudi otroci, ki so v skrbništvu, saj pogosto nimajo možnosti sodelovanja v raziskavi, ker jih strokovnjaki dojemajo kot posebej občutljive (Berrvick v Powell in Smith 2009, 126).

Vse pogostejše so zahteve, da tudi otrok sam da soglasje za sodelovanje. Tudi otroci naj bi tako pred sodelovanjem podpisali obrazec informiranega soglasja. Podpisan obrazec pogosto

ni zahtevan pri otrocih, mlajših od 10 let (Corsaro 2005, 57), predvsem zaradi še ne dovolj razvitih kompetenc. Vseeno pa je pomembno, da raziskovalec tudi od mlajšega otroka pridobi soglasje. Otroci, starejši od 7 let, naj bi se že znali podpisati, bistveno pa je, da je raziskovalec otroka dobro informiral o namenu in poteku raziskave, pojasnil, kaj podpisuje. Pri tem naj bodo prisotni starši.

PRIMER: *Raziskava Mladi na netu*

V kolikor je starš dovolil, da se k sodelovanju povabi otroka, je bilo na papirju, na drugi strani soglasja staršev še soglasje otroka (v prilogi). Soglasje je bilo podobno tistemu za starše, uvodni informativni opis je bil nekoliko prilagojen. Svojo odločitev je tudi otrok potrdil z obkrožitvijo ustreznega odgovora («Ali želiš sodelovati v tej raziskavi?» »DA« »NE«) ter s svojim podpisom.

Pri najmlajših otrocih, ki so še imeli težave s pisanjem in branjem, je bilo za sodelovanje glavnega pomena verbalno soglasje.

PRIMER: *Raziskava EU Kids Online II*

V kolikor so starši dovolili, so anketarji k sodelovanju povabili otroke. Za razliko od raziskave Mladi na netu tu ni bil zahtevan otrokov podpis, pač pa se je zahtevalo zgolj verbalno soglasje. Anketar pa je moral podpisati obrazec, v katerem je zagotovil, da je verbalno soglasje otroka res pridobil. Besedilo poziva otroka v sodelovanje je bilo prilagojeno glede na starostno skupino (v prilogi).

Pri najmlajših pa tudi starejših otrocih je težava, saj raziskovalec oziroma anketar ne more biti nikoli popolnoma prepričan, ali otrok pravzaprav razume, kaj podpisuje oziroma kaj njegov podpis pomeni. Zato podpisano soglasje s strani otroka še ne pomeni, da je otrok pripravljen popolnoma sodelovati. Cooks (2006, 257-264) izpostavi pojem privolitve otroka¹⁰, ki pa ni bil nikoli formalno definiran. Privolitev v tem smislu ni mišljena kot otrokovo začetno soglasje za sodelovanje, pač pa gre za dinamičen koncept, na katerega mora biti raziskovalec pozoren

¹⁰ Ang, assent

ves čas. Predstavljen je skozi odnos med odraslim raziskovalcem in otrokom, z zaupanjem v odnosu in sprejetjem raziskovalčeve prisotnosti. Raziskovalec mora takšno privolitev iskati ves čas raziskovalnega procesa, oceni pa jo prek dejanj, reakcije in odgovorov otroka. Da bi lahko to ocenil, se mora raziskovalec »uglasiti« z otrokom in njegovim načinom komuniciranja. Čeprav »opazi« privolitev otroka, tega ne sme izkoriščati, pač pa mora ostati kar se da transparenten, hkrati pa tudi odgovoren.

Alderson (2005, 34) takšno privolitev poimenuje kot »nenehno soglasje«, ki ga je treba skozi ves proces preverjati. Nenehno je treba opazovati, ali otroci še kar prostovoljno sodelujejo v raziskavi, saj imajo enako pravico, da zavrnejo sodelovanje, ali ne dovolijo dokumentiranja njihovih življenj, kot jo imajo odrasli (Macnaughton in Smith 2005, 115). Pravico imajo tudi prekiniti sodelovanje v kateremkoli trenutku, s čimer morajo biti jasno seznanjeni že pri prvem stiku z raziskovalcem.

V kolikor otrok ne soglaša s sodelovanjem v raziskavi, to pomeni, da ne sme biti na noben način vključen v raziskavo. Etnografi morajo na primer v tem primeru žrtvovati pomembne priložnosti zbiranja podatkov (Corsaro 2005, 57). Če se pri snemanju videa določene skupine otrok pridruži tudi otrok, ki ni dal soglasja¹¹ za sodelovanje, mora raziskovalec z zbiranjem podatkov nehati, torej prekiniti snemanje.

Čeprav bi najbrž precej več otrok privolilo v sodelovanje, vendar pa so starši tisti, ki imajo moč. Kot že napisano, če otrok želi biti udeležen, starši pa sodelovanja ne dovolijo, mora raziskovalec upoštevati odločitev staršev (Butler in Williamson, v Balen in drugi 2006, 35). Kljub temu pa je še vedno najboljši način, čeprav morda represiven, da se za soglasje najprej vpraša starše oziroma skrbnike, nato pa še otroka, v kolikor je dovolj star, da razume, za kaj gre (Alderson v Balen in drugi 2006, 36).

Razlogi staršev, ne želijo, da v raziskavi sodeluje otrok, so različni. Nekaterim se zdi to potrata časa, nekateri se bojijo, kaj bo otrok povedal, ali pa ne zaupajo anketarju oziroma raziskovalcu, nekatere pa skrbi, kako bo to vplivalo na otroke.

¹¹ Ali če soglasja niso podpisali starši.

4.2 Ranljivost ali občutljivost otrok

Sodelovanje v raziskavi za osebe ne sme biti na noben način stresno ali kako drugače preveč naporno. Otroci so s tega vidika toliko bolj problematični, saj so veliko bolj občutljivi, ranljivi, zato mora biti raziskovalec z njimi posebej pazljiv. Tako pravijo tudi pravila organizacije ESOMAR. Raziskovalec mora pri tematiki vprašanj v obzir vzeti otrokovo zrelost. Otroka vprašanja ne smejo vznemiriti ali prestrašiti, zato jih je treba postavljati previdno in jih po potrebi prilagoditi ali ponuditi dodatno pojasnilo. Z etičnega vidika je zelo pomembno, da se raziskovalec zaveda, da nekatera vprašanja niso primerna za najmlajše.

PRIMER: *Raziskava Mladi na netu*

Anketni vprašalnik je pokrival različne tematike, med drugim je vključeval tudi sklopa vprašanj o spolnih in nasilnih vsebinah na spletu. Ta dva sklopa pa sta bila namenjena le otrokom, starejšim od 11 let. Najmlajše, 8 do 10 let, o izkušnjah s takšnimi vsebinami na spletu niso bili vprašani, da ne bi z vprašanji povzročili obujanje spominov na slabe izkušnje s tovrstnimi vsebinami – za najmlajše je bila takšna izkušnja najverjetneje bolj neprijetna kot za starejše otroke.

PRIMER: *Raziskava EU Kids Online II*

Tisti samo-izpolnjevani del vprašalnika je bil narejen v dveh verzijah, prvi za otroke, stare 9 do 10 let, drugi pa za starejše otroke, stare 11 do 16 let. Vprašalnik za najmlajše je bil bistveno krajši, saj tako kot v raziskavi Mladi na netu ni vključeval nekaterih sklopov vprašanj, ki bi lahko otrokom, starim 9 do 10 let, povzročila neprijetne spomine.

Lansdown (v Morrow in Richards 1996, 97) poudarja, da so otroci ranljivi v dveh pogledih: (1) sami po sebi zaradi fizične šibkosti, pomanjkanja znana in izkušenj ter posledično odvisnosti do odraslih v okolici; (2) hkrati pa so ranljivi tudi zaradi popolnega pomanjkanja politične in ekonomske moči ter pomanjkanja civilnih pravic.

Ranljivost otrok pri vključevanju le-teh v raziskave povzroči neprijetne posledice. Raziskovalci se morajo zavedati potencialnih posledic, se boriti proti in poskušati tako predvidljivo škodljivo posledico tudi preprečiti. Udeležba v raziskavi lahko za sodelujočega pomeni neprijetno izkušnjo (Sin 2005, 279).

Čeprav naj bi raziskovalci pri vsaki študiji upoštevali osnovne etične smernice, naj se tisti, katerih raziskave z otroki vključujejo občutljivo tematiko, smernicam še posebej posvetijo in jim trdno sledijo (Walsh 2005, 76). Kaj je občutljiva tematika, je precej relativna stvar, ki je med drugim odvisna tudi od kulturnega konteksta, vendar pa v splošnem nekatere teme veljajo za bolj občutljive kot ostale. To so na primer spolnost, ločitev in nasilje. Vsak raziskovalec mora pri načrtovanju raziskave sam razmisliti, za kakšne teme gre, priporočljivo pa je tudi, da med samo interakcijo z otrokom spremlja, katere teme sprožajo nelagodje pri otrocih, in se primerno odziva.

Kadar so v raziskavo vključeni otroci, ki so v preteklosti že imeli določeno slabo izkušnjo, se postavi vprašanje, kako z njimi ravnati. Zelo pogosto so videni kot tisti, ki so potrebni zaščite pred nadaljnjim škodovanjem raziskovalcev, ki bi lahko z vprašanji o slabih izkušnjah otrokom povzročili še dodatno stisko ali stres (Morrow in Richards 1996, 97).

Med drugim je tudi zaradi otroške ranljivosti pri anketiranju otrok pomembno dovoliti, da na vprašanje ni treba odgovoriti, v kolikor je otroku zaradi njega kakorkoli neprijetno. Otrok mora imeti opcijo, da vprašanje preskoči ali odgovori z »ne vem«, s čimer ga mora raziskovalec seznaniti in se tudi prepričati, da otrok razume svojo pravico za neodgovor.

PRIMER: Raziskava Mladi na netu

Otroci so bili na začetku seznanjeni s tem, da lahko anketiranje prekinejo kadarkoli želijo, da lahko preskočijo katerokoli vprašanje, ponujeni pa so jim bili tudi odgovori »ne vem« ali »se ne spomnim«. Anketar je otroke na opcije odgovorov »ne vem« in preskoka vprašanj spomnil tudi med samim anketiranjem, v primeru, da je situacija to zahtevala.

PRIMER: Raziskava EU Kids Online II

Podobno kot pri raziskavi Mladi na netu, so bili otroci že na začetku seznanjeni s tem, da jim je na voljo odgovor »ne vem« ipd., ki ga lahko uporabijo kdajkoli. Otroci so pri nekaterih občutljivejših vprašanjih imeli na voljo tudi odgovor »Ne želim povedati«.

Prepričanje, da so otroci zelo občutljiva in ranljiva bitja, odraslim povzroča pretirano zaskrbljenost in tudi pretirano željo po preprečevanju hudega. Takšen preveč zaščitniški odnos pa je zelo pogost, kar posledično vodi v to, da obstaja kar nekaj vidikov otroškega življenja, o katerih vemo zelo malo ali skoraj nič (Morrow in Richards 1996, 97).

4.3 Pravica do zasebnosti in zaupnosti

Najprej pogledjmo, kako je z vzpostavljanjem zaupljivega odnosa med raziskovalcem in otrokom.

Zunanja podoba in nastop raziskovalca igrata precejšnjo vlogo, tako v raziskavah z odraslimi kot z otroki. Podoba, ki izraža visok ekonomski status, lahko predstavlja težavo. Jasno je, da se bodo lahko udeleženci raziskave ob takšnem počutili neprijetno, nezaupljivo ali celo manjvredno. Podoba raziskovalca naj ustreza situaciji – če gre za intervjuje v podjetjih, naj izbere poslovna oblačila, pri anketiranjih na domu pa naj bo anketar še zmeraj urejen, vendar nekoliko bolj sproščen. Podobno je s samim nastopom, pri katerem je zaželeno, da se upošteva kontekst. Pri raziskavah z otroki pa je potrebna še posebna previdnost, saj pretirana urejenost ali pretirano formalen nastop lahko v otroku vzbudi občutek strahospoštovanja, kar se bo odražalo v podajanju »zaželenih« odgovorov.

Poleg podobe in nastopa anketarja je pomembna lokacija, kjer se zbiranje podatkov odvija. Anketiranje ali intervjuji na občutljive teme se ne morejo dogajati na javnih mestih, saj se sodelujoči ne bodo počutili sproščeno, čutili bodo nelagodje in podobno. V raziskavah z otroki izbira lokacije predstavlja večjo težavo, saj se morajo otroci počutiti še posebej sproščeno in varno. Varen prostor je tak, da se otrok v njemu ne počuti prisiljen odgovarjati na nek določen način. Poleg varnega prostora pa mora biti odnos med raziskovalcem in otrokom takšen, da bo otrok raziskovalca videl bolj kot pisatelja kakor pa kritika ali komentatorja, saj bo otrok takrat bolj odprto govoril o svojih izkušnjah in občutkih (Macnaughton in Smith 2005, 115).

PRIMER: *Raziskava Mladi na netu*

Zbiranje podatkov je potekalo z osebnim anketiranjem na domu. V sobi, kjer je na svojem računalniku otrok izpolnjeval anketo, je bil prisoten še anketar. Starši, skrbniki ali drugi člani družine naprošeni, da naj ne motijo otroka pri izpolnjevanju in naj se nekoliko umaknejo. Pri tem je treba poudariti, da so bila vrata prostora zaradi zakonskih omejitev pri anketiranju mladoletnih otrok vseskozi odprta. Anketiranje brez prisotnosti odraslih članov družine bi lahko nekaterim povzročalo težave, saj morda niso zaupali anketarju oziroma so se počutili neprijetno ob misli, da bi otroka pustili v sobi samega z neznancom. Težave je imel predvsem anketar moškega spola, ki je bil videti nekoliko starejši.

Da bi se izognili oziroma zmanjšali vpliv prisotnosti staršev na odgovore otrok, so starši istočasno kot otroci, izpolnjevali starševsko anketo, v kolikor so to želeli.

PRIMER: *Raziskava EU Kids Online II*

Pri tej raziskavi odsotnost starša v prostoru, kjer je bil otrok anketiran, ni bila tako striktna. Starši so bili lahko prisotni, vendar jim je bilo že na začetku rečeno, naj se poskušajo čim manj vključevati. Anketar je moral vpletenost starša skrbno beležiti. Izkazalo se je, da v 87% se starši niso poskušali oziroma so se zelo malo vpletali v odgovore otrok. Pri samo-izpolnjevanju pa je moral biti nivo vpletenosti anketarja ali starša kar se da nizek.

Glede na etične kodekse v raziskovanju ima vsak sodelujoči pravico do zaupnosti in zasebnosti. Če pravice otroka interpretiramo v tako strogem smislu, pomeni, da mora vse ostati med otrokom in raziskovalcem (Helseth in Slettebø 2004, 304). O tem je treba jasno seznaniti tako starše kot tudi otroka. Največja zasebnost se lahko anketirancu ponudi z vprašalnikom za samo-izpolnjevanje. Kadar anketiranec vprašalnik izpolnjuje sam, lahko bolj sproščeno odgovarja na vprašanja, saj ga ne skrbi, kaj si bo o njegovih odgovorih mislila druga oseba – anketar.

PRIMER: *Raziskava Mladi na netu*

*Otrok je anketo izpolnjeval **samostojno** na svojem domačem računalniku. V prostoru je bil prisoten še anketar, v kolikor bi imel otrok kakršnakoli vprašanja ali težave z izpolnjevanjem. Otroku je bila tako zagotovljena zasebnost ne samo pri občutljivejših vprašanjih, pač pa tudi pri drugih sklopih ankete. Na ta način se je dosegla boljša kakovost podatkov, saj so otroci odgovarjali iskrenejše.*

PRIMER: *Raziskava EU Kids Online II*

Anketiranje otrok je potekalo na dva načina: v prvem delu je otroku vprašanja postavljala anketar, na drugi del vprašanj pa je otrok odgovarjal sam. S samo-izpolnjevanjem je otrok odgovarjal na vprašanja občutljivejše tematike, na primer o spolnih vsebinah. Z uporabo te metode je bila zagotovljena zasebnost, zaradi katere so otroci po vsej verjetnosti odgovarjali z bolj iskrenimi odgovori kot bi na vprašanja anketarja. Prav tako se je s tem omililo ali celo izognilo situacijam, ko bi bil otrok zaradi neprijetnega vprašanja v nerodnem položaju.

Vseeno vprašalnik za samo-izpolnjevanje v raziskavah z otroki ne uporablja pogosto, predvsem zaradi prepričanja, da otroci nimajo dovolj razvitih kompetenc, da bi lahko samostojno brali in beležili svoje odgovore na vprašanja.

Etična dilema se med zbiranjem podatkov, naj gre za anketo, intervjuje ali fokusne skupine, pojavi, kadar otrok raziskovalcu zaupa neko svojo slabo, neprijetno ali nevarno izkušnjo.¹² Če so v raziskavo vključeni odrasli, dileme pravzaprav ni, pri raziskavah z otroki pa se pojavi vprašanje, ali je raziskovalec dolžan kakorkoli ukrepati in na takšen ali drugačen način zaščititi otroka (Mishna in drugi 2004, 458). Jokinen in drugi (v Mishna in drugi 2004, 458) menijo, da je dolžnost raziskovalca v takšnih primerih vseeno upoštevati zaupnost in zasebnost, kolikor se le da. Najbolje je, da se takrat anketar ali raziskovalec poskuša z otrokom pogovoriti o njegovi izkušnji in oceniti, kako in koliko to vpliva na otroka.

Pogovor z otrokom vedno ni dovolj. V primeru, da otrok raziskovalcu zaupa, da je bil ali je zlorabljen ali zanemarjen, takrat je na raziskovalcu, da se zaveda svojih odgovornosti in tak primer najverjetneje tudi prijavi. Takšnih primerov pa v praksi ni veliko.

Le v redkih primerih bodo pridobljene informacije raziskovalce prisilile, da se odločijo, kako intervenirati v težavni situaciji, ali da se odločijo ohraniti zaupnost ali pa prijaviti informacijo ustreznim organom in s tem morda celo škodovati posameznikom. Torej, čeprav je zaupnost zagotovljena, lahko zakonske zahteve prisilijo raziskovalca, da prijavi določeno informacijo relevantni inštituciji (Walsh 2005, 73).

Kadar pride do takšnih redkih situacij, je dolžnost raziskovalca, da prepozna svojo moralno obveznost, pa če tudi to pomeni predčasno prekinitev raziskave (Valentine v David in drugi 2005, 133). Zato naj raziskovalci že v naprej predvidijo in premislijo vse morebitne težave in scenarije ter naj poskrbijo za preventive, da bi se izognili večji škodi v takšnih primerih (Sikes v Walsh 2005, 73).

4.4 Vprašanje (ne)moči otrok

Vprašanje nemoči otrok v družbi, v raziskovalnem primeru predvsem v odnosu odrasli – otroci, se pojavi na več nivojih. Otroci živijo v družbi, kjer imajo odrasli zmeraj prav, kjer obvelja beseda staršev, učiteljev, in so naučeni, da morajo spoštovati določena pravila in ugajati staršem. Zato je eden največjih etičnih izzivov v raziskavah z otroki vprašanje, kako prebroditi razlike v moči in statusu med otroki in odraslimi (Morrow in Richards 1996, 98).

¹² Postavi se tudi vprašanje, kaj storiti, ko otrok opiše izkušnjo sočloveka – npr. vrstnika, brata ali sestre ...

V kolikor raziskovalec ne naredi vsega, kar je v njegovi moči, da poskuša zmanjšati razlike v moči, se bo to poznalo na pridobljenih podatkih. Mayall (v Morrow in Richards 1996, 99) poudarja, da otroci dajejo neiskrene in neresnične odgovore, da bi ustregli anketarju oziroma raziskovalcu, velikokrat pa vedo tisto, kar so jim povedali ali pa so slišali od odraslih v svojem življenju.

Problematike moči v odnosu med raziskovalcem in otrokom se je treba zavedati, v mislih jo je treba imeti med celotnim raziskovalnim procesom, ne samo pri zbiranju podatkov, debata o tej problematiki pa je nujna že pri načrtovanju študije.

Raziskovalci so pogosto predstavniki višjega družbenega razreda kot udeleženci raziskave. Kot taki imajo moč vplivati na izvedbo raziskave in določiti, kaj je pomembno in kaj ne. Udeleženci sami pa te moči načeloma nimajo (Esterberg v Grover 2004, 81). Otroci pa so v družbi sploh skoraj brez moči in, čeprav se vse čas poudarja pravice otrok, imajo zelo malo kanalov, preko katerih bi se lahko v primeru krivic pritožili (Scott 2005, 99). Raziskovalec mora tako za dobro svoje študije in v dobro otrok poskušati čim bolj spoštovati udeležence, biti kolikor je le lahko odgovoren in objektivni.

PRIMER: Raziskava Mladi na netu

Ko so starši privolili, da je otrok lahko anketiran, je bila otroku dana moč, da se samostojno odloči, ali bo v anketi sodeloval ali ne. V kolikor se je otrok odločil za anketiranje, se je anketar povsem prilagodil željam in volji otroka glede časa anketiranja. Razlike v moči med raziskovalcem in otroci, so se poskušale omiliti tudi z izbiro mlajši anketarje (predvsem študenti, ki so otrokom po starosti bližje).

Anketarji so otrokom večkrat ponovili, da lahko sodelovanje zavrnejo, kadarkoli prekinejo ali pa prenehajo z anketiranjem - s tem so otrokom jasno povedali, da imajo moč in da lahko po svoji volji končajo kadarkoli želijo.

4.5 Objektivnost in oznaka raziskovalca

Že v prejšnji točki je bilo omenjeno, da je za odnos otroci – odrasli značilno neravnovesje moči. Otroci v odraslih vidijo avtoriteto, čutijo spoštovanje in se jim prilagajajo oziroma jim poskušajo ugajati. Na odrasle je tako v očeh otrok pripeta neke oznake avtoritete, prepričanje, da imajo odrasli zmeraj prav ... Ravno te oznake pa, kot že napisano, motijo odnos med raziskovalcem in otrokom ter s tem ogrožajo kvaliteto pridobljenih podatkov.

Pomembno vlogo na rezultat zbiranja podatkov vpliva tudi objektivnost, ki pravzaprav delno pomaga tudi k odstranitvi oznake. Vprašanje objektivnosti je v večji meri prisotno pri uporabi kvalitativnih metod ali metod, pri katerih je raziskovalec bistveno bolj vključen v proces kot pa pri na primer zbiranju podatkov z anketnim vprašalnikom. Posebej problematično je ostati objektivni in »zunaj«, kadar gre za etnografske metode, te pa so v raziskavah z otroki zelo pogoste. Raziskovalec naj poskuša minimizirati subjektivnost skozi celoten potek projekta, kar lahko doseže s svojo odgovornostjo in transparentnostjo (Cooks 2006, 259).

Etnografija je tista, pri kateri subjektivnost in oznake pridejo najbolj do izraza. Zato morajo etnografi še posebej stremeti k odstranitvi oznake oziroma vloge avtoritete, ki jo imajo kot odrasli, in s tem, ko se takšne oznake znebijo, zmanjšati neuravnoteženost moči med odraslimi in otroki. Ker raziskovalce otroci ne bodo dojemali več kot avtoriteto, se povečajo možnosti, da bodo raziskovalci pridobili bolj avtentične podatke (Erder in Corsaro 1999, 526).¹³

Kljub temu da se teži k ločitvi raziskovalca od tipičnih oznak odraslih, je ta lahko tudi problematična. Erder in Corsaro (1999, 527) opozarjata, da lahko ravno odmik od avtoritete v določenih situacijah ustvari etične dileme – raziskovalec kot objektivna oseba brez avtoritete ne sme posredovati v situacijah, ki bi načeloma zahtevale posredovanje. Raziskovalca izpostavljata primer posredovanja v konfliktu med otroki. V konfliktu objektivni raziskovalec ne sme posredovati, saj tako le poveča razlike med raziskovalcem in otroki, po drugi strani pa lahko s svojim ne-posredovanjem vpliva na percepcijo o odraslih – odrasli niso več prikazani kot odgovorne osebe.

¹³ V primerih, ko starši nastopajo kot raziskovalci, je ločitev od oznake zelo problematična, ne samo zaradi skoraj nemogoče naloge, pač pa tudi zato, ker bi uspešna odstranitev oznake avtoritete lahko vplivala na kasnejši odnos med staršem in otrokom.

Obstajajo redke situacije, v katerih je naloga raziskovalca kot pri vseh ostalih etičnih izzivih, omenjenih v prejšnjih točkah, da posreduje, ne glede na količino škode, ki jo s tem povzroči študiji.

PRIMER: *Raziskava Mladi na netu*

Da bi zagotovili objektivnost in s tem čim bolj kakovostne podatke, so bili za delo izbrani profesionalni anketarji, ki so predhodno že imeli izkušnje. Hkrati so bili anketarji dovolj blizu otrokom, da so se jim le te odprli in jim zaupali.

*Pred pričetkom anketiranja je bilo za anketarje organizirano posebno predavanje oziroma usposabljanje, na katerem so bili seznanjeni z vprašalnikom, svojimi nalogami in dolžnostmi, primernim načinom obnašanja, poseben poudarek pa je bil namenjen razlagi načina raziskovanja – torej raziskovanje z **otroki** in ne raziskovanje **na otrocih**.*

4.6 Kompetence

Razvojna psihologija pogosto vidi otroke kot manj kompetentne od odraslih, kar pravzaprav nakazuje na kulturno nenaklonjenost temu, da bi se otroške ideje jemale resno (Morrow in Richards 1996, 98). Otroci v preteklosti (tudi dandanes, vendar poredko) v veliki večini primerov niso bili obveščeni o raziskavi, da bi jih na ta način obvarovali, s tem pa se je le poudarjala moč diskurza, v katerem so otroci videni kot nekompetentni (Powell in Smith 2009, 127). Tega je vse manj in čeprav odrasli še vedno niso popolnoma prepričani v sposobnosti otrok, so bile otrokom s tem, ko so bili spoznani za aktivne družbene akterje in ne več le pasivna bitja, priznane tudi določene kompetence. Otroci so postali torej družbeno kompetentni (Corsaro v Cocks 2006, 245), te kompetence pa niso strogo omejene s starostjo, pač pa se bolj kot s starostjo razvijajo z izkušnjami (Alderson v Cocks 2006, 246).

Pri vključevanju otrok v raziskave igra priznanje, da imajo kompetence prelomno vlogo. Ker so otroci spoznani za kompetentne, lahko v raziskavi:

- dajo soglasje za sodelovanje, pri čemer razumejo namen in način raziskave,
- odgovarjajo na vprašanja.

PRIMER: Raziskava Mladi na netu

Raziskava otrok ni obravnavala kot neveščih, pač pa so jim bile priznane nekatere kompetence. Glede na predpostavko o tem, katere oz. do katere meje imajo otroci razvite kompetence, so bili vprašalniki prilagojeni glede na starostno skupino otrok 8-10 in 11-19 let. Vprašalnika sta se poleg tematskih sklopov razlikovala tudi v na primer besedišču in uporabljenih lestvicah.

Omeniti je potrebno, da kljub priznavanju le nekaterih kompetenc, so bili otroci v raziskavi vprašani precej več, kot bi se pričakovalo, in pri tem so presenetili, saj se je izkazalo, da znajo in zaznavajo več, kot jim je priznано.

PRIMER: Raziskava EU Kids online II

Kot že omenjeno sta tudi pri tej raziskavi obstajali dve verziji vprašalnika za samozpolnjevanje, ena za otroke, stare 9 do 10 let, in druga za otroke, stare 11 do 16 let. Tudi tu je bila bistvena razlika v tematskih sklopih vprašanj in pa besedišču.

Več o prilagoditvah vprašalnikov starostni skupini je predstavljeno v poglavju o metodoloških izzivih vključevanja otrok v raziskave.

Kdaj so otrokove kompetence toliko razvite¹⁴, da lahko da soglasje za sodelovanje, je odvisno od več faktorjev: relevantne izkušnje, samozavesti, tipa raziskave in raziskovalčevih lastnosti (Alderson 2005, 34). Raziskovalec težko ugotovi, koliko razvite kompetence ima otrok. Merjenje kompetenc pa predstavlja veliko težavo. Težko je namreč določiti, kaj je tisto, kar otroka naredi kompetentnega za sodelovanje v raziskavi in kdaj otrok še ni pripravljen na sodelovanje. Kompetence otroka za odločitev, ali bo sodeloval ali ne, lahko preverimo s tem, da ga vprašamo, koliko pravzaprav razume o projektu in svojih pravicah v raziskavi (prav tam, 34).

¹⁴ V podpoglavju o anketnih raziskavah so podrobneje predstavljene kognitivne sposobnosti otrok glede na starostni razred.

5 METODOLOŠKI IZZIVI

Z novo sociologijo otroštva so se poleg etičnih izzivov pojavili tudi novi metodološki izzivi in dileme. Ob neposrednem vključevanju otrok v raziskave se postavlja vrsta vprašanj. Ali so vse metode primerne za raziskave z otroki? In če ne, katere so? Kakšni naj bodo merski instrumenti? Ali otroci razumejo vprašanja? Ali lahko oblikujejo odgovore? Kako je na koncu s kakovostjo pridobljenih podatkov? Na kakšen način interpretirati podatke?

Omenjena vprašanja kažejo, da se je z novo paradigmo v praksi pojavilo mnogo metodoloških dilem, ki se nanašajo na celoten raziskovalni proces. Največji izziv se pojavi takoj v začetni fazi, ko se je treba odločiti, katera metoda bo uporabljena. Katera metoda bo ustrezna, je odvisno od teme raziskave in konteksta. Pri odločanju za ustrezno metodo raziskovanja imajo raziskovalci v mislih predvsem kompetence otrok.

V raziskavah z otroki zato vedno obstaja želja po uporabi »otroku prijaznih« metod, ki temeljijo na različnih zabavnih aktivnostih. Odrasli predpostavljajo, da imajo otroci zabavne metode veliko raje, da so takšne metode primerne njihovi stopnji razvitosti kompetenc, otroci pa lahko po njihovem pozornost obdržijo le krajši čas (Punch 2002, 329). Zabavne metode se tako zdijo povsem logična izbira, vendar pa velja opozoriti, da vseeno to ne velja v vseh primerih in pri vseh otrocih.

Raziskovalci v največ primerih niso oblikovali novih metod, ki bi jih uporabljali izključno v raziskavah z otroki in bi bile različne metodam v raziskavah z odraslimi, pač pa so ohranili stare tradicionalne metode, pri katerih so namenili posebno pozornost potrebam in značilnostim otrok (Corasaro 2005, 45)

Metode zbiranja podatkov so v tem poglavju razdeljene na dve skupini: »tradicionalne« in »netradicionalne« metode. Med prve so uvrščene vse metode, ki se redno uporabljajo tudi v raziskavah z odraslimi, med »netradicionalne« metode pa so uvrščene metode, ki so nekoliko novejše, bolj inovativne in se večinoma uporabljajo v raziskavah, v katerih kot aktivni udeleženci nastopajo otroci.

Vse tradicionalne metode se uporabljajo tudi pri raziskovanju z odraslimi, zato zahtevajo inovativne strategije prilagajanja različnih metodoloških strategij in tehnik glede na naravo in potrebe otroškega fizičnega, družbenega, kognitivnega in emocionalnega sveta (Corasaro

2005, 58). Tako tradicionalne kot tudi nove, inovativne metode prinašajo določene dileme in izzive, to so predvsem otrokovo pomanjkanje izkušenj »enakovrednosti« z odraslimi, pomanjkanje samozavesti pri komuniciranju z odraslimi neznanci, posebej v situaciji ena na ena, nižja koncentracija oziroma krajši čas ohranjanja pozornosti (Punch 2002, 329). Te težave so prisotne tako pri uporabi tradicionalnih kot tudi netradicionalnih metod, obstajajo pa tudi dileme, ki so bolj specifične narave. V nadaljevanju so zato metodološke dileme in izzivi opisani po posameznih raziskovalnih metodah zbiranja podatkov.

5.1 TRADICIONALNE METODE

5.1.1. Anketna raziskava

Življenja otrok so bila do pred kratkim proučevana predvsem s kvalitativnimi metodami, najpogosteje z etnografskimi metodami, medtem ko se je otroke v anketne raziskave vključevalo poredko. Scott (2005, 101) vzroke vidi v: (1) pomanjkanju prakse; (2) tendenci akreditiranja odraslih – več znanja, izkušenj, moči; (3) predstavi o vključevanju otrok kot problematične; (4) ignoranci.

V imenu otrok so večinoma odgovarjali starši, učitelji ali druge odrasle osebe. Otroci niso imeli »pravice glasu«, saj je veljala predstava, da otroci niso dovolj kompetentni, nimajo dovolj znanja in moči, da bi lahko bili anketirani. Dober primer izključenosti otrok iz anketnih raziskav so že same panelne študije gospodinjestev, ki so zasnovane tako, kot da so otroci pomožni člani, ki prispevajo samo k na primer velikosti gospodinjstva in (ne)participaciji matere na trgu dela (prav tam, 99).

Vedno bolj pogosto strokovnjaki v svojih študijah z otroki uporabljajo metodo anketiranja, kar pa postavi poleg etičnih tudi veliko metodoloških izzivov.

Pri anketnih raziskavah glavne metodološke izzive predstavljajo oblikovanje vprašalnika, sam proces anketiranja in interpretacija podatkov. Pri oblikovanju anketnega vprašalnika je problematična uporaba jezika, pismenost in pa kognitivni razvoj otrok. Ker je raziskovalni instrument ključnega pomena v vsaki raziskavi, mu je treba nameniti največ pozornosti, v

raziskavah z otroki pa zaradi njihovih specifičnih značilnosti še bistveno več. Borgers in drugi (2000) poudarjajo tudi, da je temeljito testiranje vprašalnika pred odhodom na teren nujno.

Ker otroci nimajo enako razvitih komunikacijskih sposobnosti ali tako bogatega besednega zaklada kot odrasli, mora raziskovalec pri oblikovanju anketnega vprašalnika narediti nekatere prilagoditve.

Standardni načini in vprašanja se načeloma prilagajajo glede na stopnjo razvitosti kompetenc. Borgers in drugi (2000) otroke glede na kognitivni razvoj razdelijo v 5 starostnih skupin¹⁵:

- Do starosti 4 let

Pri otrocih do 4. leta starosti so jezikovni in miselni procesi še vedno omejeni, zato naj otroci te starostne skupine ne bi sodelovali v anketnih raziskavah. Kot alternativna metoda je primerno predvsem opazovanje.

- Od 4 do 7 (8) let

Otroci te starostne skupine že imajo osnovne spretnosti za uspešno verbalno komunikacijo, se pa še kar jezikovno razvijajo, kar pomeni, da obstajajo omejitve v razumevanju in pa verbalnem spominu. V kolikor se raziskovalec odloči za anketiranje otrok, starih od 4 do 8 let, mora oblikovati zelo preprosta in jasna vprašanja, ki morajo biti sestavljena iz besed, ki jih uporabljajo otroci te starostne skupine. V tej starosti otroci vprašanja razumejo precej dobesedno¹⁶, kar lahko v nekaterih primerih povzroči težave. Pogosto se strinjajo z vsem, samo, da bodo zadovoljili ostale in velikokrat ne povedo svojih občutkov in misli, ker si predstavljajo, da odrasli tako ali tako vedo že vse. Hkrati pa jih skrbi, da bi povedali kaj napačnega ali neumnega. Zavedati pa se je treba tudi, da ima otroška pozornost v tem obdobju manjši časovni razpon.

- Od 8 do 11 let

Otroci že imajo nekatere jezikovne in bralne spretnosti, ki se konstantno razvijajo. Prav tako začnejo razlikovati med lastnim stališčem in stališčem drugih, vendar pa to razlikovanje še

¹⁵ Starostne skupine oziroma stopnje kognitivnega razvoje ne smemo razumeti preveč togo, pač pa bolj kot dinamično skalo – razlike znotraj skupin se lahko prekrivajo med skupinami.

¹⁶ Avtorji kot primer navajajo, da otroci kot enako ne razumejo »šolski izlet« in »razredni izlet«, zato je odgovor enkrat pozitiven, drugič pa ne. Enako so problematična vprašanja, ki so postavljena »neosebno«.

zdaleč ni najboljše. Še vedno imajo težave z logičnimi formami, kot so negacije v vprašanjih. Prav tako še vedno interpretirajo besede precej dobesedno. Otroci so v tej fazi kognitivnega razvoja lahko anketirani, vendar pa mora biti vprašalnik nekoliko prilagojen – paziti je treba pri besedišču, ne uporabljati negativne trditve, po potrebi prilagoditi lestvice odgovorov in ne nazadnje zagotoviti, da vprašalnik ni predolg, saj sta pomanjkanje motivacije in koncentracije pogosti težavi. Priporočena metoda je CASI¹⁷/CAPI¹⁸, ki za razliko od PAPI¹⁹ metode pri anketiranju otrok zagotavlja boljšo kvaliteto podatkov.

- Od 11 do 15 (16) let

V tej fazi so kognitivne funkcije že dobro razvite, prav tako so dobro razvite tudi družbene spretnosti. Otroci so v tem obdobju zelo »kontekstualno« občutljivi, kar pomeni, da se bodo drugače obnašali v različnih okoljih. Kontekst močno vpliva na odprtost in odgovore otrok, moti jih prisotnost drugih, mogoče pa je tudi pomakanje motivacije in dolgočasje. Uporabi se lahko standardizirani vprašalnik, podoben tistim za odrasle, kot metode so pa priporočene PAPI, CATI²⁰ in CASI, vendar pa ima vsaka izmed njih zaradi zgoraj naštetih značilnosti tudi pomanjkljivosti. Uporabi se lahko tudi CAWI²¹ način, vendar pa je ta način zaradi dodatnih etičnih in metodoloških dilem izredno redek.

- 16 let in več

Otroci oziroma mladostniki stari 16 let in več so v anketah več ali manj obravnavani kot odrasli. Uporabi se lahko standardiziran vprašalnik, primerni so vsi načini anketiranja, posebna pozornost pa je vseeno potrebna, posebej pri socialnem kontekstu raziskave, najbolj pri posebej občutljivih tematikah. Te skupine se zato ne sme rutinsko obravnavati kot »odraslo«, pač pa jo je treba posebej pozorno analizirati.

Zgoraj navedene značilnosti stopnje kognitivnega razvoja po starostnih skupinah naj bi služile le za okvirno sliko, saj je dejanska stopnja razvoja odvisna od veliko drugih dejavnikov, zato

¹⁷ Računalniško podprto samo-anketiranje.

¹⁸ Računalniško podprto osebno anketiranje.

¹⁹ Osebno anketiranje na papirju.

²⁰ Računalniško podprto telefonsko anketiranje.

²¹ Računalniško podprto internetno anketiranje.

je na raziskovalcu, da se odloči kako pristopiti k problemu načrtovanja raziskave in kako delovati med samim potekom zbiranja podatkov. Posebna previdnost je nujna.

PRIMER: *Raziskava Mladi na netu*

V sklopu projekta je bila anketna raziskava in sicer na dva načina: CAWI in CASI. V osnovi je šlo za CAWI način, saj so otroci na svojem računalniku samostojno izpolnjevali spletno anketo, anketar pa je bil prisoten zgolj za morebitno pomoč pri najmlajših, pri starejših otrocih pa je poskrbel, da so izpolnili anketo do konca in da na njih niso vplivale druge osebe, npr. starši. V kolikor otroci doma niso imeli dostopa do interneta ali računalnika, je imel anketar s sabo prenosnik in ključek, na katerem je bila aplikacija z anketo. Takrat je otrok samostojno izpolnil anketo na anketarjevem prenosniku (CASI).

PRIMER: *Raziskava EU Kids online II*

Anektiranje je potekalo osebno, pri čemer je bil uporabljen CAPI ali PAPI način. V Sloveniji so uporabili računalniško podprto osebno anketiranje. Anketar je postavljajl vprašanja in beležil odgovore v računalniško aplikacijo, pri samo-izpolnjevalnem delu vprašalnika pa je odgovore na računalnik otrok vnašal samostojno.

V nadaljevanju sledi pregled nasvetov in izzivov, s katerimi se raziskovalec sreča pri vključevanju otrok v anketne raziskave, in sicer v treh fazah: oblikovanje vprašalnika, anketiranje in interpretacija rezultatov.

5.1.1.1. Oblikovanje vprašalnika

Kvaliteta pridobljenih podatkov je v zelo veliki meri odvisna od kakovosti anketnega vprašalnika. Čeprav je do pred kratkim²² veljalo, da otroci težko odgovarjajo na anketna vprašanja, se je izkazalo, da temu ni čisto tako. Tudi spekter vprašanj, ki so primerna za otroke, je veliko širši, kot se je predpostavljalo najprej (Scott 2005, 99). Pomembno je, da so

22

vprašanja jasna in nedvoumna, da se nanašajo na pomemben vidik otrokovega življenja, saj velja, da bodo otroci v tem primeru podali zanesljivejše odgovore kot sicer (prav tam, 99).

Vprašanja ne smejo biti postavljena iz odraslo-centričnega vidika, pač pa jih je treba prilagoditi tako, da bodo otrokom blizu. Problematična znajo biti hipotetična vprašanja, še posebej za otroke, mlajše od 11 let (prav tam, 115). Sicer pa Scott (2000) pravi, da so vsi otroci, tudi tisti nekoliko mlajši, dobri respondenti v anketah, v kolikor jih sprašujemo o pomembnih dogodkih v življenju, v kolikor so vprašanja pravilno postavljena in odgovori pravilno razvrščeni.

Naloga raziskovalca je, da dobro premisli o besedišču, ki ga bo uporabljal pri strukturiranju vprašanj. Otroci so v tem pogledu specifični zaradi:

- njihovih kompetenc pri komunikaciji (mlajši kot so otroci, manj razvite so njihove komunikacijske kompetence, manj besednega zaklada imajo ...),
- slenga, ki ga uporabljajo (pozornost je treba nameniti »priljubljenim« besedam, saj so tujke kar pogoste ...).

Pred oblikovanjem vprašanj je tako treba najprej raziskati, kako otroci o proučevanem fenomenu govorijo in katere izraze uporabljajo. S tem, ko bo raziskovalec uporabil besedišče, ki je otroku blizu, mu bo »približal« tudi samo anketo, otrok bo bolje razumel vprašanja, kar pa bo vplivalo na kakovost pridobljenih podatkov.

Posebej problematična so vprašanja z večstopenjsko lestvico. Otroci imajo z lestvicami nemalokrat težave. V kolikor se otroku ponudi lestvico s preveč stopnjami, se pri mlajših otrocih pojavijo težave, saj težko pravilno razumejo razliko med na primer »se strinjam« ali »zelo se strinjam«. Scott (2005, 99) predlaga, da se najprej vpraša, ali se s trditvijo »strinjajo« ali »ne strinjajo«, torej vprašanja, na katera se lahko odgovori s pritrdilno ali ne, nato pa sprašuje o intenzivnosti občutka.

PRIMER: Raziskava Mladi na netu

Tisti otroci, stari 10 let in manj, so imeli vprašanja z večstopenjsko lestvico oblikovana nekoliko drugače kot starejši otroci. Pri slednjih se je uporabila standardna 5-stopenjska lestvica, na primer od »1 - sploh ne drži« do »5 - popolnoma drži«, da pa bi najmlajšim olajšali odgovarjanje na vprašanja, pa je bila za njih uporabljena 3-stopenjska lestvica, na primer »1 - Se ne strinjam« »2 - Delno se strinjam« »3 - Se strinjam« in pa »1 - Ne drži« »2 - Delno drži« »3 - Drži«. Tako starejši kot mlajši pa so imeli na voljo tudi odgovor »Ne vem«.

PRIMER: Raziskava EU Kids Online II

Raziskava EU Kids Online II pa je imela stopnje poenotene za obe starostni skupini, vendar pa niso bile standardno 5-stopenjske, pač pa so bile pri trditvah 3-stopenjske (»1 - Ne drži« »2 - Delno drži« »3 - Drži«.). Pri nekaterih vprašanjih so otroci odgovarjali tudi z odgovori npr. »Zelo razburjen/a«, »Dokaj razburjen/a«, »Malo razburjen/a« in »Nisem bil/a razburjen/a«.

S prilagoditvijo standardnih lestvic vplivamo na to, da se bodo najmlajši lažje opredelili o konkretnem primeru. Vedno pa mora raziskovalec iz etičnih in pa tudi metodoloških razlogov otroku dovoliti oziroma ponuditi odgovor »Ne vem«.

Pri najmlajših so lahko v pomoč vizualni elementi, ki bodisi služijo za dodatno obrazložitev, pomoč, bodisi le prispevajo k večji vizualni atraktivnosti. Uporaba takšnih elementov se priporoča pri otrocih, starih manj kot 11 let. Kadar anketa vsebuje kakšne preskoke, so lahko vizualni elementi v veliko pomoč otroku, da izbere pravilno zaporedje vprašanj.

PRIMER: Raziskava Mladi na netu

Ker je bila uporabljena spletna/računalniška anketa, so bili vsi preskoki računalniško nastavljeni, zato se ob določenih pogojih nekatera vprašanja na zaslonu niso prikazala ali obratno. Tako se na primer otrokom, mlajšim od 11 let, nekatera vprašanja sploh niso prikazala.

PRIMER: Raziskava EU Kids Online II

V vprašalniku za samo-izpolnjevanje je bilo potrebnih kar nekaj preskokov, predvsem pri vprašanjih, ki so se nanašala na to, ali je otrok neko izkušnjo doživel ali ne. Ker bi bila tradicionalna pisna navodila, na primer »Če ste odgovorili z Ne, pojdite na vprašanje 4B«, za otroka precej zapletena, je bil vprašalnik strukturiran tako, da so pot pri preskokih označevale puščice. Povezave so bile za otoka tako veliko bolj jasne in logične, hkrati pa je bil cel vprašalnik nekoliko bolj atraktiven.

V raziskavah z otroki so precej uporabne kartice z odgovori, s katerimi ima anketiranec svoje možnosti ves čas pred sabo. Tak način se obnese pri mlajših otrocih, saj sami hitro pozabijo še tako kratek nabor odgovorov (Scott 2005, 99).

Pri oblikovanju anketnega vprašalnika za otroke je treba vprašalnik narediti ne le polnega z jasnimi vprašanji, pač pa mora biti tudi vizualno atraktiven. To se lahko doseže z uporabo barv, slikovnega materiala, uporabo nestandardnih tipov pisav ipd.

Preden gre raziskovalec na teren in prične z anketiranjem, je nujno, da vprašalnik dosledno testira (Corasaro 2005, 47), saj na ta način ugotovi, ali otroci razumejo vprašanja in odgovore na enak način kot odrasli – pogosto stvari, za katere odrasli menijo, da bodo otrokom popolnoma samoumevne in razumljive, najmlajšim niso.

Testiranje vprašalnika lahko poteka na različne načine. Najpogostejše tehnike v primeru raziskav z otroki so: tehnika glasnega razmišljanja, kodiranje neverbalnih znakov in video analiza anketiranja (Scott 2005, 99). Najbolj primerna je metoda sočasnega glasnega

razmišljanja, pri kateri anketiranca prosimo, da na glas razmišlja, na glas predstavi potek oblikovanja odgovora. V raziskavah z otroki se ta način dobro obnese, saj ima to prednost, da lahko preko glasnega formuliranja odgovorov raziskovalec dejansko sliši besedišče, ki ga otrok uporablja, in po potrebi kasneje popravi vprašanja v anketnem vprašalniku.

5.1.1.2 Anketiranje

Že v poglavju o etičnih izzivih je bilo poudarjeno, kako zelo je pomemben kontekst raziskave. Od njega je odvisno, koliko bo otrok izrazil svojo osebnost – obnašanje in vedenjske preference (Scott 2005, 99). Uspešnost zbiranja podatkov je tako odvisna od pogojev, v katerih raziskovanje poteka – lokacija, prisotnost drugih ljudi, usposobljenost raziskovalca ...

Kadar gre za anketne raziskave, je težavna odločitev, ali naj bo prisoten anketar ali naj gre raje za samo-izpolnjevanje. Samo-izpolnjevanje predpostavlja dobre bralne sposobnosti, v kolikor te niso tako zelo dobre, anketa traja precej več časa, zato se strokovnjaki nagibajo k temu, da je pri anketiranju otrok prisotnost anketarja nujna. Prisotnost anketarja pri osebnem anketiranju ima vsaj tri prednosti. Ob prisotnosti anketarja ima lahko vprašalnik bolj zapletene preskoke, ki jih otrok ob samo-izpolnjevanju zelo verjetno ne bi najbolje razumel. Prednost je tudi ta, da se lahko vključijo vizualni pripomočki in kartice z odgovori, ki so uporabne ob težavah z besediščem in težavami s pozornostjo. Obenem prisotnost anketarja pomeni, da lahko sproti pojasnjuje nejasnosti v vprašanjih (Scott 2005, 99).

PRIMER: Raziskava Mladi na netu

Anketiranje otrok je potekalo osebno, na njihovih domovih. Otroci so na domačih računalnikih samostojno izpolnjevali spletno anketo, anketar pa je za primere nedostopa do interneta ali računalnika imel s sabo prenosnik, na katerem se je nahajala anketa. Na začetku vprašalnika je bilo nekaj t. i. testnih vprašanj, ki jih je otrok izpolnil skupaj z anketarjem, da se je privadil na način anketiranja. Kasneje je otrok samostojno bral vprašanja in na njih odgovarjal, anketar pa je bil ves čas prisoten v istem prostoru, da je lahko v primeru nerazumevanja ali dodatnih vprašanj priskočil na pomoč.

PRIMER: Raziskava EU Kids Online II

Tudi pri tej raziskavi je anketiranje potekalo na domovih. Kot že omenjeno so otroci del vprašalnika izpolnjevali samostojno, del pa z anketarjem, ki je na računalnik beležil njihove odgovore. Na začetku vprašalnika so bila t.i. vprašanja za vajo. Prvi del vprašalnika je otroku postavljala vprašanja anketar, drugi del pa otrok izpolnil samostojno. Takrat je bil anketar v bližini, vendar na voljo zgolj za pomoč, v kolikor otrok ni razumel vprašanja ipd.

Čeprav so dodatna usposabljanja za anketarje na terenu zelo pogosta pri vseh raziskavah, so takšna izobraževanja v raziskavah, v katerih so otroci neposredno vključeni, nujna. Anketarjem se je namreč treba dodatno izobraziti o tem, kakšen pristop do otroka ubrati, kako se obnašati, kako otroku pri nejasnostih pomagati, ne da bi mu pri tem vsiljevali mnenja ipd. Vzpostavitev dobrega odnosa med raziskovalcem in otrokom je ključnega pomena za kvantiteto in kvaliteto pridobljenih podatkov.

5.1.1.3 Interpretacija

Analiza podatkov je proces ustvarjanja pomena. To ni mehaničen pač pa kreativni proces, v katerem je raziskovalčeva naloga, da iz surovih podatkov ustvari pomen (Esterberg v Grover 2004, 81). Predhodno je bilo že omenjeno, da raziskovalec kot odrasli težko interpretira podatke raziskave z otroki, saj ne razume ali pa ne razume v celoti otroškega sveta. Raziskovalec mora biti pozoren na to, kako njegove izkušnje v otroštvu in odnosi z otroki v

odraslosti prispevajo k pogledu na »potrebe«, želje, sposobnosti in izkušnje otrok (David in drugi 2005, 127). Lasten pogled močno vpliva na samo predstavitev rezultatov, posebej pri metodah, katerih izdelki²³ omogočajo mnogo interpretacij.

Da bi se izognil napakam v razumevanju in predstavljanju vidikov življenja otrok, je priporočljivo, da tudi v fazo interpretacije vključi otroke ali ugotovitve ene metode podkrepi ali dopolni še z rezultati drugega načina zbiranja podatkov. V vsakem primeru mora biti raziskovalec pri sklepanju previden in se zavedati omejitev.

Interpretacija je pri raziskavah z otroki problematična tudi iz drugega vidika. Velja namreč, da se življenje otrok težko raziskuje skozi oči odraslih skrbnikov, saj sami ne razumejo otroškega sveta, pri vključevanju otrok v raziskave pa se postavi vprašanje, koliko se lahko zaupa njihovim odgovorom, saj obstaja verjetnost, da bodo iz različnih razlogov izbirali odgovore, ki v resnici za njih ne držijo. Potemtakem niti eni niti drugi rezultati ne predstavljajo realne slike.

Scott (2005, 99) opozarja, da obstaja velik razkorak med starševskimi opažanji glede otrok in otrokovih lastnih percepcij. Kdo poda bolj točne podatke, pa je v veliki meri odvisno od tematike. Pri nekaterih temah, na primer pri vprašanju o subjektivnem zdravju otrok, bodo starši stanje prikazali bolj pozitivno kot otroci sami, pri vprašanjih o na primer otrokovi bolezni, pa bodo natančnejše podatke lahko dali starši.

²³ Risanje na primer.

PRIMER: Raziskava EU Kids Online II

Vprašalnik za starše je vključeval vprašanja, ki so se nanašala na rabo interneta otrok. Nekatera vprašanja so bila postavljena tudi otrokom. Na ta način se je omogočila primerjava rezultatov odgovorov staršev in otrok. Izkazalo se je, da razlike obstajajo, diskrepanca je pri nekaterih večja, na primer pri vprašanjih o mediaciji staršev in slabih izkušnjah na internetu. Tako je se je pokazalo, da 9% staršev pravi, da je njihov otrok na internetu imel izkušnje, ki so ga zmotile, o takih izkušnjah pa poroča 5% več otrok, torej 14%.

PRIMER: Mladi na netu

Tudi rezultati te raziskave so pokazali razlike v odgovorih staršev in odgovorih otrok, ki kažejo na to, kako zelo previdni morajo biti raziskovalci pri interpretaciji rezultatov anketne raziskave z otroki.

Zelo redko obstaja možnost primerjanja odgovorov staršev in odgovorov otrok, zato morajo biti rezultati vedno previdno interpretirani. Med procesom interpretacije se je torej treba zavedati, da se bodo dobljeni rezultati različni od tistih, ki bi jih o otrokovem obnašanju, prepričanjih, vrednotah poročali starši oziroma skrbniki (Corasaro 2005, 45).

5.1.2. Intervjuji

Individualni in skupinski intervjuji so ena najmočnejših metod v raziskovanju interpretacije življenja otrok. Primerni so tudi za nekatere občutljive teme, o katerih se drugače ne razpravlja (Eder in Fingerson v Corasaro 2005, 49).

Skupinski intervjuji bi lahko spadali med metode, ki so otrokom bolj zabavne. Raziskovalci so v svojih študijah uporabljali različne variacije skupinskih intervjujev, ki so včasih bili bolj podobni fokusnim skupinam kot pa intervjujem. Mayall (v Corasaro 2005, 50) je na primer v svoji raziskavi o zdravju otrok uporabila t. i. »raziskovalne pogovore«, ki so se dogajali med vsakodnevnimi šolskimi aktivnostmi. Sproščen, naraven pogovor je otrokom omogočil nadzor nad tempom in smerjo pogovora, otroci pa so s samostojno izbiro pogovornih tem

raziskovalki pokazali, katera vprašanja oziroma tematike so jim pomembne. S postavljanjem v naprej pripravljenih vprašanj raziskovalka takšnih informacij ne bi dobila.

Pri skupinskih intervjujih se postavi vprašanje, koliko otrok vključiti v posamezni pogovor. Ni priporočljivo, da raziskovalec v en intervju vključi preveč otrok, saj lahko kaj kmalu postane pogovor težko nadzorovati. Kadar se otroci naveličajo, lahko postanejo preveč živahni, sploh pa v skupini, kar lahko ogrozi izvedbo intervjuja. Pametno je, da raziskovalec pripravi vprašanja, s katerimi bo vsake toliko lahko ponovno pritegnil pozornost otrok in jo ohranil za nekaj časa.

Pri individualnih intervjujih je najverjetneje nekoliko lažje zadržati pozornost otroka, vendar pa dajejo takšni intervjuji večji občutek formalnosti, kar za raziskavo ni najbolje. Komunikacija »ena na ena« zna pri otroku povzročiti nelagodje, s čimer se zmanjša njegova aktivnost, ki pa je za količino in kvaliteto podatkov ključnega pomena. Raziskovalec lahko ob premišljeni pripravi na intervju vzpostavi vzdušje, kateremu bo otrok zaupal in tako na vprašanja sproščeno odgovarjal.

Do takšnih težav prihaja zaradi problematike neuravnoveženega odnosa moči med otrokom in raziskovalcem, predvsem zaradi razlik v starosti in statusu. Te razlike se lahko omilijo z uporabo različnih metod, skupinskimi intervjuji, ustvarjanjem naravnega konteksta ipd. (Eder in Fingerson v Corasaro 2005, 50). Za vzpostavitev dobrega odnosa med raziskovalcem in otrokom je zelo pomemben nastop raziskovalca. V kolikor ta nastopi sproščeno, temu prilagodi tudi zunanjo podobo²⁴, uporablja besedišče, ki je otrokom blizu, ima zelo dobre možnosti, da ne bo več viden kot tako stroga avtoriteta, kar bo pripomoglo k bolj izčrpnim odgovorom.

²⁴ Namesto poslovne obleke obleče nekaj bolj sproščenega.

5.1.3. Fokusne skupine

Uporaba fokusnih skupin v raziskavah z otroki hitro narašča. Njihova velika uporabnost, ne glede na to, kdo so udeleženci diskusije, je predvsem v:

- hitrejšem pridobivanju podatkov in manjših stroških v primerjavi z individualnimi intervjuji;
- dovoljevanju direktne interakcije med raziskovalcem in udeleženci (dodatna vprašanja oziroma podvprašanja, dodatna pojasnila in podobno);
- pridobivanju večje količine in predvsem bogatejših informacij;
- potencialni sinergiji med udeleženci, katerih rezultat so lahko podatki ali ideje, na katere raziskovalec še ni pomislil;
- fleksibilnosti metode (širok spekter možnih tematik);
- možnostih pridobivanja mnenj in idej otrok ali oseb, ki niso dovolj pismene;
- rezultatih, ki jih je enostavno razumeti

(Stewart in Shamdasani 1990, 16).

Dodatna prednost metode, kadar govorimo o raziskavah z otroki, je ta, da so otroci na splošno navajeni procesa diskutiranja v skupini in so v takšnih debatah sproščeni (Darbyshire in drugi 2005, 420).

Pri vodenju fokusnih skupin z otroki je treba vzpostaviti interaktivni pogovor z in med otroki in ne le individualne intervjuje v skupini (prav tam 2005, 421). To je v primerjavi s fokusnimi skupinami z odraslimi udeleženci precej težje ustvariti zaradi kognitivnih značilnosti otrok. Ker je potek diskusije odvisen od moderatorja, mora imeti ta veliko izkušenj. Izkušnje z interakcijo skupin otrok so nujne, moderator mora biti tudi fleksibilen in mora znati diskusijo prepustiti toku.

Tako kot pri skupinskih intervjujih se pojavi vprašanje, koliko udeležencev naj bi imela foksuna skupina z otroki. Čeprav bi diskusija z 10 odraslimi udeleženci delovala, pa je ta številka za diskusije z otroki previsoka. Načeloma naj bi raziskovalec vključil do 7 otrok, število je odvisno od teme in pa starostne skupine otrok.

Enako kot pri intervjujih obstaja verjetnost, da bo koncentracija otrokom padla, postali bodo bolj živahni, diskusijo pa bo moderator zaradi motenj vse težje vodil. Čeprav je po eni strani bolje, da se udeleženci med seboj poznajo²⁵, saj se predpostavlja, da bodo obkroženi s prijatelji bolj sproščeni, po drugi strani to pomeni veliko možnost pogovorov, ki ne spadajo k temi raziskave, ali dejanj, ki bodo ogrožala diskusijo – npr. igra, smeh.

Kakovost podatkov je v raziskavah z otroki zmeraj predmet debate, kadar pa govorimo o skupinskih metodah, pa postane stvar še toliko bolj problematična. Otroci so namreč nagnjeni k temu, da poskušajo narediti vtis na odrasle kot na svoje vrstnike. V skupinski diskusiji bi bilo lahko otrokom neprijetno povedati resnico, lahko bi v svojih odgovorih pretiravali, da bi navdušili vrstnike. Moderator mora biti celotno diskusijo posebej pozoren na neke vrste tekmovanja med otroki, ko otroci tekmujejo, kdo ima/je boljši. V teh primerih mora moderator diskusijo umiriti, spremeniti temo, slišano pa vzeti z rezervo.

Fokusne skupine pa so primerne za proučevanje, na kakšen način udeleženci govorijo o raziskovalnem fenomenu, kar pomaga pri oblikovanju raziskovalnih orodji, npr. anketnega vprašalnika (Stewart in Shamdasani 1990, 46).

PRIMER: *Raziskava Mladi na netu*

Pred izvedbo terenske anketne raziskave so bile izvedene fokusne skupine, v katerih so sodelovali otroci. Fokusne skupine so potekale na temo uporabe interneta, namen pa je bil bolje spoznati, kako otroci govorijo o internetu in kakšno besedišče uporabljajo, da bi se lahko na podlagi ugotovitev oblikoval čim boljši vprašalnik. V diskusijah se je pokazalo, kaj je pri uporabi interneta otrokom pomembno in katere tiste teme, ki so »vredne« vključitve v vprašalnik.

Fokusne skupine pa se lahko uporabijo tudi po kvantitativnem zbiranju podatkov. Z njimi namreč dobimo dodatna pojasnila podatkov zbranih z na primer anketo. To je še posebej primerno v primeru raziskav z otroki, saj kot že večkrat omenjeno odrasli raziskovalec zmeraj ne more dovolj razumeti perspektive otrok. Takrat lahko z organizacijo fokusnih skupin svoje interpretacije preveri ali pa dobi dodatna pojasnila za ugotovitve, ki ga presenečajo.

²⁵ Kar je pri fokusnih skupinah z odraslimi udeleženci odsvetovano.

5.1.4. Etnografske metode – opazovanje z udeležbo

Etnografske metode so najbolj pogosto uporabljene metode pri proučevanju življenja otrok. Razlogov je več, najbolj pomemben pa je ta, da so to metode, ki niso odvisne od tega, kako raziskovalec vidi otroštvo. Ne glede na to, ali so otroci objekti ali subjekti raziskave, so etnografske metode primeren način zbiranja podatkov.

Erder in Corasaro (1999, 521) navajata 3 lastnosti etnografske raziskave, ki so najbolj relevantne pri študijah z otroki. Etnografska raziskava je:

- trajna in vključujoča (Načeloma gre za dolgotrajno terensko delo in intenzivno opazovanje otrok, za kar pa se mora raziskovalec predhodno vključiti oziroma biti sprejet v skupino otrok. Vključevanje raziskovalca v skupino je v primeru skupine otrok še posebej težko, saj je raziskovalec kot odrasli fizično večji, močnejši, kognitivno in komunikacijsko zrelejši),
- mikroskopska in holistična (Da bi zagotovili, da so posplošene ugotovitve kulturno veljavne, raziskovalec ugotovitve utemelji s kopičenjem značilnosti vsako dnevnega življenja opazovancev. Vendar pa zgolj opisovanje, kaj je raziskovalec videl in kaj slišal, ni dovolj, zato mora iti onkraj mikroskopskega proučevanja in se posvetiti procesu interpretacije, kontekstualizaciji v bolj holističnem smislu),
- fleksibilna in samo-korektivna (Etnografska metoda nudi nenehne povratne informacije, kar pomeni, da se lahko sproti spreminjajo začetna vprašanja. Takšna fleksibilnost omogoča tudi samo-korektivno, ko raziskovalec analizira metodološke napake in sodbe in sproti odpravlja napake).

Prva težava je torej vključevanje raziskovalca v skupino otrok. Za otroke je raziskovalec najprej »zunanji«, zraven pa še »odrasli«, kar sta v očeh otrok dva razloga za nezaupljivost in nesprejemanje. Tudi Young in Barrett (2001) sta pri raziskovanju doživela takšen odziv. Otroci so raziskovalca videli kot »bogata turista«, težavo je predstavljala tudi komunikacija²⁶.

²⁶ Raziskovala sta otroke z ulice.

Prepreke sta poskušala omiliti z igrami v posebnem centru, ki je predstavljal nevtralno okolje, v katerem se otroci niso počutili ogrožene.

Dobra praksa je torej, da raziskovalec predhodno preživi nekaj časa z izbrano skupino, da ga otroci spoznajo zunaj njihovega okolja in ga potem, ko so pripravljeni, oni povabijo na svoj teren. Otroci imajo radi občutek kontrole, zato se mora raziskovalec čim bolj prilagajati otrokom, spoštovati njihove pogoje in jim dati čas.

S prilagajanjem otrokom, njihovim željam in zahtevam, se minimizira raziskovalčev »input« v raziskovalnem procesu. Kar pa je za samo zbiranje podatkov zelo pozitivno. Raziskovalčev »umik« in otroško prevzemanje vaje namreč vodi v večjo participacijo v raziskovalnem procesu in posledično do več oziroma bolj detajlnih informacij. Zmanjša se vpliv »outsider-ske identitete« raziskovalca in ponudi več nadzora otrokom, ki lahko na tak način raziskovalca opozorijo na vprašanja oziroma teme, ki se jim zdijo pomembne (Young in Barret 2001, 387-394).

Raziskovalec kot odrasli se ne more popolnoma vživeti v življenje otrok, zato lahko pogosto spregleda oziroma ne opazi kakšnega pomembnega dejanja, zato je takšno usmerjanje s strani otrok dobrodošlo. Da ne bi kaj spregledali, se raziskovalci pogosto poslužujejo audio-vizualnega snemanja, posebej pri raziskovanju kulture otrok, saj je večina otroških aktivnosti/iger neverbalnih, hitro premikajočih in kompleksnih. Takšne značilnosti je težko prenesti na papir v obliko zapiskov s terena, zato predstavljajo posnetki aktivnosti, iger, rutin in pogovorov otrok zaklad informacij (Corasaro 2005, 54).

5.2 NETRADICIONALNE METODE

Glede na prejšnje točke je mogoče trditi, da se lahko s tradicionalnimi metodami dobi bogate informacije o življenju otrok, potrebne je nekaj več previdnosti in prilagoditev. Vseeno na področju raziskav otroštva obstaja potreba, da se razvijajo nove in k otroku usmerjene metode, s katerimi bi bili otroci dodatno spodbujani k predstavljanju pogledov na svoje življenje (Williams in Bendelow v Corasaro 2005, 55). Netradicionalne metode upoštevajo stopnjo kompetenc otrok in večini otrok so bolj zabavne kot tradicionalne metode. V

raziskavah z otroki se pojavljajo različne inovativne metode, večina jih pravzaprav ni tako zelo inovativna, na primer risanje, fotografiranje.

PRIMER: *Raziskava Mladi na netu*

V okviru raziskave Mladi na netu je bil posnet tudi raziskovalno-dokumentarni film. Gre za krajši vizualni zapis razmišljanja in izkušenj otrok, mladih, staršev in strokovnjakov o rabi interneta med otroci (Mladi na netu 2010). Video je na eni strani služil kot netradicionalna (etnografska) metoda zbiranja podatkov, na drugi strani pa predstavlja odličen način predstavitve ugotovitev o otroški rabi in umeščanju interneta v vsakdanje življenje.

Poleg teh najpogosteje uporabljenih netradicionalnih metod v raziskavah z otroki so raziskovalci preizkusili tudi nekatere druge, ki pa se niso izkazale za najboljše. Takšna metoda je na primer »PAR« metoda (Alder in Alder v Corasaro 2005, 56), pri kateri imajo starši vlogo raziskovalca. Pozitivna stran take metode je, da imajo starši dostop do otroških svetov prek svojih otrok, hkrati pa je njihova vloga »staršev« obstoječa družbena vloga, s katero so otroci že seznanjeni in jim je blizu. Kljub temu pa je ta strategija ena izmed najbolj kritiziranih metod pri raziskovanju otrok. Glavna kritika se nanaša na dejstvo, da se starši lahko pogosto soočijo z etičnim konfliktom in konfliktom svoje vloge – starševske vloge. Za starša kot raziskovalca je nemogoče, da postane »eden izmed otrok«, ker že v osnovi nosi oznako nadzornika oziroma avtoritete.

Redko uporabljena je tudi metoda vključitve otoka v samo raziskavo, in sicer kot asistenta v raziskavi. Otrok raziskovalcu pomaga pri intervjujih, pomaga razumeti kulturni kontekst in analizirati podatke. Hecht (v Corasaro 2005, 56) je v svoji raziskavi življenja uličnih otrok uporabil otroke kot anketarje oziroma izpraševalce, kar se je izkazalo za zelo pozitivno. Otroci so namreč postavljali vprašanja, ki se jih raziskovalec ne bi spomnil in dobili odgovore, ki jih raziskovalec kot »outsider« ne bi dobil.

PRIMER: Raziskava Mladi na netu

Na tem mestu velja omeniti primer aktivne vključenosti otrok v samo načrtovanje raziskave. Pri projekt Mladi na netu otroci aktivno niso bili vključeni le pri zbiranju podatkov, pač pa so bili povabljeni tudi k procesu oblikovanja merskega instrumenta.

Skupina 12 srednješolcev je tako pomagala in svetovala pri izbiri vprašanj oziroma oblikovanju anketnega vprašalnika. Na ta način so raziskovalci vprašalnik približali oziroma ga naredili bolj razumljivega otrokom, obenem pa so sodelujoči srednješolci lahko izpostavili vprašanja in vidike rabe interneta, na katere so raziskovalci morda pozabili ali na njih niso niti pomislili, otrokom pa so zelo pomembni.

To sta le dve inovativni metodi, ki sta poredko uporabljene. V nadaljevanju pa zdaj sledijo opisi najpogosteje uporabljenih netradicionalnih metod: risanje, fotografiranje in pisanje dnevnika.

5.2.1. Risanje

Risanje je ena izmed inovativnih metod, ki se v zadnjem času pogosto uporablja pri raziskovanju otrok, posebej pri mlajših otrocih. Zbiranje podatkov poteka tako, da raziskovalec otroke opremi z materialom za risanje in jih prosi, naj narišejo določen dogodek, aktivnost oziroma aspekt svojega življenja.

V kolikor se risanje izvaja v skupinah, mora raziskovalec poskrbeti, da bodo vsi otroci imeli na voljo dovolj materiala za ustvarjanje, saj bi pomanjkanje le-tega lahko pomenilo, da bodo risbe povedale bistveno manj – na primer rjava barvica ne bi bila na voljo, zato otrok ne bi mogel narisati svojega rjavega psa, ki pa pravzaprav igra veliko vlogo v življenju otroka.

Metoda risanja ima več prednosti, glavne med njimi so možnost kreativnosti, zabavnost in pa možnost, da je otrok v raziskavo res aktivno vključen (Punch 2002, 331). V kolikor je pravilno izvedena, lahko otrok izrazi svoje mnenje preko slik in se obenem zabava. Shaver in drugi (prav tam 2002, 331) poudarjajo, da risanje kot tako daje otroku čas za premislek, kaj bo upodobil, risbe pa se lahko spreminjajo, dopolnjujejo, kar daje otrokom nadzor nad

izražanjem. Pri intervjujih, anketah in nekaterih drugih metodah je dinamika veliko neposrednejša in hitrejša, tak tempo pa zmeraj ni najugodnejši za otroka.

Risanje raziskovalci uporabljajo v raziskavah najrazličnejših področij, najprimernejše je pri raziskovanju prostora oziroma okolja. Predstavlja pa tudi dobro ogrevalno metodo za težje aktivnosti, saj se otrok na tak način bolje spozna oziroma se navadi na odraslega raziskovalca (Boyden in Ennew v Punch 2002, 331). Ob zabavnem risanju se otrok sprosti in tako je bolje pripravljen za nadaljevanje raziskovalnega procesa z drugimi, »napornejšimi« metodami.

Čeprav se zdi, da je metoda risanja tako naravna in preprosta ter otrokom blizu, vedno ni tako. Metoda od otroka pričakuje oziroma zahteva sposobnost likovnega izražanja, mnogi pa te sposobnosti nimajo (prav tam 2002, 331). Otroci morda menijo, da ne znajo (dovolj dobro) risati, zato jim je takšna naloga naporna, obstaja pa tudi verjetnost, da se v izognitev norčevanju vrstnikov ali odraslega raziskovalca sploh ne potrudijo. Poleg tega od udeležencev pričakuje določeno mero ustvarjalnosti, ne le v smislu tehnike risanja, ki pa je vsi otroci nimajo. Ustvarjalnost kot taka pa ni oziroma ne sme biti pogoj za predstavljanje in ne nekaj, na kar se mora raziskovalec zanašati pri proučevanju življenja otrok. Temu se raziskovalec lahko izogne s tem, da v raziskavi ne uporabi samo metode risanja, pač pa podatke o določenem vidiku življenja otrok zbira tudi s kakšno drugo metodo, na primer z intervjuji.

Kot že omenjeno metoda ni primerna za vse otroke, predvsem zaradi zahteve po ustvarjalnosti in risarskih sposobnostih. Punch (2002, 331) opozori, da je metoda primerna predvsem za mlajše, saj naj bi starejše pomanjkanje umetniških kompetenc veliko bolj zaviralo in se jim naloge oziroma metoda ne bi zdela zabavna. Metodo je najbolje uporabljati pri mlajših otrocih, vendar pa zaradi problematike interpretacije ne pri najmlajših, kajti pri teh se težavnost interpretacije slik pri otrocih bistveno poveča.

Risbe v fazi interpretacije predstavljajo torej precejšnji zalogaj, zato raziskovalci pogosto v interpretacijo izdelkov aktivno vključijo otroke. Punch (2002, 332) je v svoji raziskavi takšno tehniko uporabila. Otroke je prosila, naj pojasnijo svoje risbe, vendar pri tem ni postavila vprašanja »Kaj je na sliki?«, pač pa zakaj so se odločili za narisane podobe in kaj jim le-te

pomenijo. Takšna praksa je zelo dobra, saj se je s tem izognila napačni interpretaciji, posrednem sugeriranju²⁷, tudi razočaranju in občutku sramu pri otrocih²⁸.

V kolikor otroci ne bi pojasnili svojih slik oziroma jih k temu ne bi povabil raziskovalec, bi pomenilo, da analiza risb temelji zgolj na interpretaciji raziskovalca, ki sam izpostavlja, kaj je pomembno in kaj ne. Takšna situacija bi bila zelo problematična, saj bi se zdelo, kot da se deluje v nasprotju z idejo o poslušanju otrok v raziskavah (Mukherji in Albon 2010, 174). Vključitev otrok na nivoju interpretacije risb je zato nujna.

5.2.2. Fotografiranje

Fotografiranje je ena izmed metod, ki je otrokom navadno zelo všeč. Namen metode je, da otroci skozi posnete fotografije pokažejo pomembne vidike svojega življenja. Najprej se raziskovalec pogovori z otroki in jim pojasni, kaj se od njih pričakuje, nato pa udeleženci dobijo vsak svoj fotoaparatus, ki ga imajo v uporabi po navadi nekaj dni. Navadno gre za fotoaparate za enkratno uporabo, s katerimi lahko otroci fotografirajo stvari ali dogodke v svojem življenju.

Prednost fotografiranja kot metode je v tem, da se otroci v aktivnosti zabavajo, naučijo se uporabljati kamero, tehnika pa ni odvisna od otrokovih zmožnosti ali percepcije lastnih zmožnosti ponazarjanja podob (Punch 2002, 333). Slednje je bistvena prednost v primerjavi z metodo risanja, kjer spretnost v risanju igra precejšnjo vlogo. Pri fotografiranju obstaja manjša verjetnost, da bodo otroci ponavljali za svojimi vrstniki, se pa zna zgoditi, da bodo fotografirali podobe, katere po njihovem mnenju fotografirajo odrasli.

Skozi svoje fotografije otroci usmerijo raziskovalčevo pozornost na tiste vidike svojega življenja, ki so jim pomembni, in ne le tiste, za katere raziskovalec meni, da so pomembni. Velja tudi, da se z uporabo vizualnih metod pri udeležencih generirajo drugačne ideje kot bi

²⁷ Z vprašanjem » Zakaj si narisal televizor?«, otrok pa je pravzaprav želel prikazati radijski sprejemnik, bi lahko le ta »spremenil zgodbo« in radio sprejemnik predstavil kot televizijski sprejemnik, predvsem iz dveh razlogov: zaradi želje ugajanja oz. prepričanja, da bi moral narisati TV, ali pa zaradi sramu, da ni uspel narisati tako, da bi bil predmet prepoznaven.

²⁸ Zaradi prepričanja, da ne znajo dovolj dobro risati.

se ob uporabi verbalnih ali pisemskih metod (Darbyshire in drugi 2005, 423). Zato bolj kot se v takšnih primerih spodbuja kreativnost otrok, več informacij lahko raziskovalec pričakuje.

Metoda fotografiranja je hitra, enostavna in nekaj, v čemer otroci največkrat uživajo. Ker je precej dinamična metoda, otroci nimajo težav obdržati pozornost (Cook in Hess 2007, 32). Čeprav se zdi, da je metoda nadvse uporabna, velja opozoriti tudi na nekaj pomanjkljivosti.

Morda je smiselno omeniti etično dilemo, ki se lahko pojavi ob uporabi metode fotografiranja – s tem ko raziskovalec posodi ali podari fotoaparatus za enkratno uporabo otroku, ki predhodno ni imel možnosti uporabe takšne tehnologije in po vsej verjetnosti zaradi ekonomskega statusa tudi v prihodnosti ne bo imel, obstaja možnost, da bo otrok na koncu precej razočaran (Punch 2002, 334). Zato je uporaba te metode odsvetovana v primerih, ko proučevano skupino sestavljajo otroci nižjega družbo-ekonomskega statusa – na primer otroci iz revnejših predelov večjih mest.

Na fotografije in ostale vizualne »produkte« velikokrat vpliva »sezona«, kar pomeni, da podobe na slikah pogosto ne predstavljajo pomembnega aspekta otrokovega življenja, pač pa so značilne za tisti čas.²⁹ Otroci pogosto fotografirajo tudi motive, za katere se jim zdi, da bodo z njimi ustvarili dobro in lepo sliko. Da bi se izognil dajanju pomena takšnim slikam, se priporoča, da raziskovalec v fazi interpretacije otrokom ponudi možnost samostojne obrazložitve fotografije in razlogov, zakaj so jo posneli (Punch 2002, 333).

Kljub temu, da je interpretacija fotografije bistveno lažja od interpretacije risbe, je avtorje torej smiselno prositi za krajši opis, zakaj so fotografirali motiv na sliki in kaj jim pomeni. V raziskavi Darbyshireja in drugih (2005, 423) so otroke prosili, naj pod svoje fotografije zapišejo, lahko tudi s pomočjo staršev, krajši komentar. S tem so se raziskovalci izognili tudi potencialno neprijetnim skupinskim predstavitvam slik, kjer bi se lahko otroci zaradi posnetkov drug iz drugega norčevali.

Fotografije torej niso absolutna reprezentacija realnega stanja, pač pa je treba pri interpretaciji upoštevati, da je bila prav vsaka fotografija posneta v določenem kontekstu in ima lahko zato več pomenov (Cook in Hess 2007, 43). Iz tega razloga se namesto, da se o vidikih življenja otrok sklepa zgolj na podlagi fotografij, priporoča, da se metodo fotografiranja kombinira še s

²⁹ Na primer fotografiranje tradicionalnega sejma, ki poteka ravno v tistem času, ali pa fotografiranje stvari, s katerimi se otrok ukvarja v šolskih nalogah.

katero drugo, najpogosteje z intervjuji ali fokusnimi skupinami³⁰. Nekaj prednosti kombiniranja metod v raziskavah z otroki je izpostavljenih v nadaljevanju, še prej pa je na vrsti opis metode dnevnika.

5.2.3. Dnevnik

Zbiranje podatkov z metodo dnevnika poteka tako, da otroci zapisujejo potek svojega življenja. Otroci imajo tudi pri tej metodi prosto pot izpostaviti tisto, kar sami želijo in iz svojega zapisa izpustiti tisto, kar jim ni pomembno. Metoda je poceni, saj je vse, kar otrok potrebuje, zvezek in svinčnik.

Poleg pisanja lahko otrok uporablja tudi druge tehnike, velikokrat se na primer poslužujejo tudi »pomožnih« risbic ali nalepk ob tekstu.

Glavna pomanjkljivost metode je ta, da so otroci po navadi pri prvem vpisu navdušeni in detajlno opišejo svoj dan ali aktivnost, nato pa so vpisi sčasoma vse bolj skopi (Punch 2002, 335). Interes za sodelovanje prične kaj kmalu upadati, zato mora raziskovalec otroke vedno znova motivirati z novimi nalogami.

Metoda ni primerna za vse otroke, saj od otrok zahteva, da znajo pisati. Jasno je, da pri otrocih, ki še niso v osnovni šoli, ta metoda ne pride v poštev, pri šoloobveznih otrocih pa se mora raziskovalec zavedati, da vsi otroci ne razvijajo veščin pisanja enako hitro. Čeprav bi raziskovalec predpostavil, da imajo otroci v neki starosti oziroma stopnji v šoli že razvite kompetence za sodelovanje pri takšnem zbiranju podatkov, se bodo med njimi pojavili otroci, ki bodo zaradi pomanjkanja znanja za pomoč prosili nekoga drugega.

Vendar koliko se v takšnih primerih v pisanje vključujejo starši ali druge osebe? Obstaja kar velika verjetnost, da otrokom na pomoč priskočijo starši, ki pa se pri tem težko izognejo sugeriranju, lahko pa se ga sploh ne zavedajo. V kolikor starš poskuša otroka spomniti na aktivnosti, ki bi jih lahko zapisal v dnevnik, s tem daje pomen dejavnosti, ki pa otroku ni nujno pomembna.

³⁰ Enako velja za večino ostalih netradicionalnih metod.

Temu, da bi pri zapisih sodeloval še nekdo, se je moč izogniti z organizacijo skupinskih uric pisanja v šoli, torej bi otroci pisali v sklopu šolskih ur. Ta način bi na eni strani sicer rešil težavo vpletanja druge osebe, vendar pa bi na drugi strani povzročil nove – na primer vpliv prisotnosti vrstnikov in vpliv okolja oziroma prostora na vnose.

Metoda pisanja dnevnika je uporabna predvsem pri starejših otrocih, vendar pa se vseeno odsvetuje, da se v raziskavah z otroki pojavlja kot edina metoda.

5.3 KOMBINACIJA METOD

Odrasli oziroma raziskovalci radi predpostavljajo, da so ene metode za otroke enostavno zabavnejše, da so pri otrocih bolj zaželeni, da so določene metode pač bolj primerne. Vendar pa temu ni čisto tako. Preference in kompetence se tako kot od odraslega do odraslega razlikujejo tudi od otroka do otroka. Iz tega razloga je nemogoče najti, izbrati ali določiti metodo, ki bi bila za raziskave z otroki popolnoma ustrezna (Punch 2002, 337). Vsaka metoda ima svoje prednosti kot tudi pomanjkljivosti, ki se jih ne sme ignorirati. Glede na lastnosti se metode med seboj dopolnjujejo, zato se večina raziskovalcev v raziskavah z otroki odloči za kombiniranje metod.

Kombiniranje metod je za udeležence precej bolj zabavno, za raziskovalce pa je tak način učinkovitejši pri pridobivanju uporabnih in relevantnih podatkov (Punch 2002, 337). Kombinacija metod za raziskovalca pomeni tudi več dela, zato se je smiselno vprašati, kdaj je dodatna metoda potrebna in kdaj ne.

Tako kot pri raziskavah z odraslimi se tudi pri otrocih dogaja, da se pojavljajo razlike med tem, kar otroci pravijo, da počnejo, in tem, kar dejansko počnejo. Zaradi te možnosti se zgoj na inovativne metode, ki temeljijo na opravilih kot so risanje, pisanje, fotografiranje, ni moč zanašati in je nujno, da se v raziskovanje vključi še metodo opazovanja (prav tam 2002, 336). Inovativne metode je smiselno podpreti tudi z uporabo fokusnih skupin in intervjujev.

Kombinacija metod, tradicionalnih in inovativnih, lahko uravnovesi in omeji nekatere etične in metodološke težave, ki se pojavljajo v raziskavah z otroki. Vendar, metodološko gledano, ali kombiniranje res prinese toliko koristi? Ali je več bolje ali enostavno samo več? Omogočanje otrokom, da se izrazijo skozi različne načine ali tehnike, je sicer zelo praktično

in pozitivno, vendar pa ni brez pasti (Darbyshire in drugi 2005, 424-428). Uporaba več-metodnih tehnik raziskovanja je tako pomembna tudi z vidika ugotavljanja, pri katerih metodah se otroci v različnih kontekstih najbolj odprejo raziskovalcu (Macnaughton in Smith 2005, 115).

6 SKLEP

V magistrski nalogi so bila predstavljena ključna vprašanja in izzivi, ki se pojavijo, ko raziskovalci na otroke ne gledajo več le kot pasivna bitja pač pa kot družbene akterje, in te posledično postanejo aktivni udeleženci raziskav. Kljub temu se raziskovanje z otroki razlikuje od raziskovanja z odraslimi. Raziskovalci morajo upoštevati spremembe, ki se pojavijo, saj je kakovostna raziskava le tista, ki je etična in metodološko dobro izpeljana.

V grobem v raziskavah z otroki sicer veljajo ista etična pravila oziroma smernice kot za tiste z odraslimi, vendar pa mora biti tu raziskovalec veliko bolj previden pri neposrednem vključevanju otrok v raziskave. V nalogi je bilo predstavljenih veliko etičnih izzivov, najpomembnejši pa so naslednji:

- *Soglasje staršev in soglasje otrok*

Starši morajo dovoliti anketarju, da otroka povabi k sodelovanju, hkrati pa mora soglasje za sodelovanje dati tudi otrok sam. Raziskavi, ki sta služili kot primer raziskave z otroki, sta to smernico upoštevali, razlika je bila le ta, da je v raziskavi Mladi na netu otrok podpisal soglasni obrazce, v mednarodni raziskavi EU Kids Online II pa je otrok moral privoliti zgolj verbalno.

- *Ranljivost otrok*

Sodelovanje v raziskavi za udeležence z etičnega vidika ne sme biti na noben način stresno ali drugače preveč naporno. Otroci glede na odrasle veljajo za bolj občutljive in ranljive, zato je premislek o vprašanjih, ki bi lahko kakorkoli prizadela otroka, nujen. Obe analizirani raziskavi sta se težavam na tem področju izognili tako, da najmlajšim (10 let in manj) niso bila postavljena vprašanja, ki so pokrivala občutljivejše teme.

- *Pravica do zasebnosti in zaupnosti*

Ta pogoj je za raziskave z odraslimi nekaj samoumevnega, vendar pa se težava pojavi, ko so v raziskavo vključeni otroci. Namreč, v kolikor otrok med zbiranjem podatkov raziskovalcu razkrije kaj takega, kar nakazuje na primer na potencialno zlorabo ali nevarnost za otroka, je na raziskovalcu, da ukrepa odgovorno in na neki točki celo krši

pravico udeleženca do zaupnosti. Kljub temu, da sta slovenska kot mednarodna raziskava pri občutljivejših temah, pri katerih bi bile take situacije najbolj možne, otrokom omogočila visoko stopnjo zasebnosti, so bili vsi anketarji seznanjeni z možnostjo in s svojimi dolžnosti. Na srečo se s takšno dilemo niso srečali ne v eni ne v drugi raziskavi.

K otroku usmerjen pristop v raziskavah pa ne prinaša le etične izzive in dileme, pač pa se pojavlja tudi vrsta metodoloških vprašanj, ki so bila podrobneje opisana v poglavju o metodoloških izzivih. Ključen izziv je izbira in uporaba ustrezne metode zbiranja podatkov. Kognitivne lastnosti otrok (njihove kompetence se še razvijajo) postavljajo vprašanje, ali so vse metode, ki se uporabljajo v raziskavah z odraslimi, primerne tudi v raziskavah z otroki. Dolgo je veljalo prepričanje, da je anketiranje pri otrocih najmanj primerna metoda. Kar pa se je kasneje izkazalo za pretirano, saj se lahko ob ustreznih prilagoditvah izvede povsem kakovostne raziskave (dokaz sta raziskavi Mladi na netu in EU KidsOnline II). Največ pozornosti je treba nameniti oblikovanju vprašalnika, še natančneje:

- *uporabljenem besedišču*

V anketnem vprašalniku je treba uporabiti besedišče, ki je otroku blizu, domače, saj bo na tak način bolje razumel vprašanja, kar bo vplivalo na kakovost pridobljenih podatkov. Hkrati se z uporabo besedišča mladih anketo približa otrokom, ki posledično aktivneje odgovarjajo na vprašanja. Raziskavi Mladi na netu in EU KidsOnline II sta v svojih anketah uporabili besedišče, ki je blizu mladim, hkrati pa besedišče nekoliko prilagodili tudi glede na starostno skupino (pod 11 let in 11 let in več).

- *vprašanjem z lestvicami*

Najmlajši imajo načeloma težave pri odločanju za posamezno oceno na lestvici, saj ne razumejo najboljše razlik med njimi. Tako je najbolje, da se otrokom ponudi lestvica s čim manj stopnjami. To sta storili tudi obe analizirani raziskavi. Slovenska je v vprašalniku za otroke, mlajše od 11 let, uporabila 3-stopenjsko lestvico, pri starejših otrocih pa standardno 5-stopenjsko lestvico. Raziskava EU KidsOnline II je za vse, ne glede na starost, uporabila 3-stopenjsko lestvico.

- vizualnim elementom

Vizualni elementi so v vprašalnikih za otroke precej pomembni, saj so za otroke na eni strani bolj atraktivni, na drugi pa so lahko v pomoč pri razumevanju posameznih pojmov ali vprašanj. Vprašalnika obeh raziskav nista vključevala kakšnih posebnih elementov, so pa bili pri mednarodni raziskavi v vprašalniku na papirju³¹ uporabljeni nekateri vizualni elementi (puščice), ki so služili lažjemu razumevanju preskokov pri samo-izpolnjevanju.

Vse v nalogi izpostavljene dileme in izzivi dobijo posebno razsežnost, kadar govorimo o anketiranju na spletu. Spletno anketiranje brez anketarja je v raziskavah z odraslimi vse bolj pogosto, zato je le vprašanje časa, kdaj bodo raziskovalci poskušali na splet preseliti tudi raziskave z otroki. Nekateri posamezniki in podjetja so se takega pristopa že poslužili, vendar pa je tak način še vedno v zametkih, saj prinaša ogromno vprašanj in težav.

Pri spletnih raziskavah z otroki sta kritična sicer obvezna seznanitev otroka z namenom raziskave in pa pridobitev soglasja staršev in otroka (Buchnan 2003, 309). Posebnost je ta, da je na spletu zaupnost in zasebnost veliko bolj zagotovljena, vendar pa to pomeni, da raziskovalec nikoli ne more biti prepričan, s kom komunicira, kdo sodeluje in ali še kdo vpliva na odgovore in odzive anketiranca. Otroci in mladi so veliko bolj dovzetni za vplive drugih³² kot pa odrasli, zato so raziskave z otroki prek spleta precej kritične, tako v etičnem kot tudi metodološkem pogledu.

Spletne raziskave z otroki so za enkrat še vedno v povojih in preden postanejo dejansko splošno uporabne, je treba dobro proučiti še kar nekaj vidikov takšnega načina raziskovanja, tako metodoloških kot etičnih. Raziskava Mladi na netu je s svojim domišljenim pristopom naredila korak bližje uporabi spletnih metod pri raziskovanju z otroki, ponudila dober primer inovativne metode³³, hkrati pa se lahko služi za proučevanje apliciranja spletnih anket v raziskave z otroki.

Naj zaključimo s tem, da ne glede na to, kako in kje se izvaja raziskava, mora raziskovalec delovati v dobro udeležencem. Otrokom naj bi sodelovanje sicer poleg tveganja prineslo tudi

³¹V državah, kjer je bila uporabljena metoda PAPI.

³²Bodisi odraslih bodisi vrstnikov.

³³Z edinstveno kombinacijo so se izognili problematiki vzorčenja v spletnih anketah.

veliko koristi – npr. zabavo, nove spretnosti in povečanje samozavesti. Vendar pa v resnici pogosto udeleženci raziskave nimajo večje direktne koristi, pač pa imajo od ugotovitev raziskave največ koristi prihodnje generacije otrok (Alderson 2005, 31). Skozi celoten raziskovalni proces je treba manevrirati med koristnostjo raziskave na eni strani in potencialno škodo za udeležene na drugi strani ter tako zagotoviti etično raziskavo, katere rezultat so kakovostni podatki.

7 LITERATURA

1. Abbott, Lesley in Ann Langston. 2005. Ethical research with very young children. V *Ethical Research with Children*, ur. Ann Farrell, 38-48. New York: Open University Press.
2. Alderson, Priscilla. 2000. Children as Researchers: The Effects of Participation Rights on Research Methodology. V *Research with Children Perspectives and Practices*, ur. Pia Christensen in Allison James, 241-256. London: Falmer Press.
3. --- 2005. Designing ethical research with children. v *Ethical Research with Children*, ur. Ann Farrell, 27-36. Open University Press.
4. Balen, Rachel, Eric Blyth, Helen Calabretto, Claire Fraser, Christine Horrocks in Martin Manby . 2006. Involving Children in Health and Social Research: 'Human becomings' or 'active beings'? *Childhood* 13 (29): 29-48.
5. Barret, Hazel in Lorraine Young. 2001. Issues of Access and Identity: Adapting Research Methods with Kampala Street Children. *Childhood* 8 (3): 383-395.
6. Bath, Caroline. 2009 . *Learning to belong: Exploring young children's participation at the start of school*. New York: Routledge.
7. Beers, Henk V. 1996. A Plea for a Child-Centred Approach in Research with Street Children. *Childhood* 3 (2): 195-201.
8. Borgers, Natacha, Joop Hox in Edith de Leeuw. 2000. Children as respondents in survey research: Cognitive development and response quality. *Bulletin de Méthodologie Sociologique* 66 (1): 60-75.
9. Buchanan, Elizabeth A. 2003. *Readings in virtual research ethics: issues and controversies*. London: Information Science Publishing.
10. Campbell, Alan. 2008. For Their Own Good: Recruiting children for research. *Childhood* 15 (1): 30-49.
11. Cannella, Gaile Sloan in Lourdes Diaz Soto, ur. 2010. *Childhoods: a handbook*. New York: Peter Lang.
12. Christensen, Pia in Alan Prout. 2002. Working with ethical symmetry in social research with children. *Childhood* 9 (4): 477-497.

13. Christensen, Pia in Allison James. 2000. Childhood Diversity and Commonality: Some Methodological Insight. V *Research with Children: Perspectives and Practices*, ur. Pia Christensen in Allison James, 160-178. London: Falmer Press.
14. Cohen, Louis, Lawrence Manion, Keith Morrison in Keith R. B. Morrison. 2007. *Research methods in education*. Oxon: Routledge.
15. Cook, Tina in Else Hess. 2007. What the camera sees and from whose perspective: Fun methodologies for engaging children in enlightening adults. *Childhood* 14 (1): 29-45.
16. Corsaro, William A. 2005. *The sociology of childhood – second edition*. London: Sage Publications.
17. Corsaro, William in Luisa Molinar,. 2000. Entering and Observing in Children's Worlds: a Reflection on a Longitudinal Ethnography of Early Education in Italy. V *Research with Children Perspectives and Practices*, ur. Pia Christensen in Allison James, 179-200. London: Falmer Press.
18. Darbyshire, Philip, Colin Macdougall in Wendy Schiller. 2005. Multiple methods in qualitative research with children: more insight or just mor. *Qualitative Research* 5 (4): 417-436.
19. ESOMAR. *Research codes & guidelines: Interviewing children and young people*. Dostopno prek: <http://www.esomar.org/index.php/codes-guidelines.html> (3.7.2011)
20. *EU Kids Online*. 2010. Dostopno prek: <http://www2.lse.ac.uk/media@lse/research/EUKidsOnline> (15.6.2011)
21. Farrell, Ann. 2005. Ethics and research with children. V *Ethical Research with Children*, ur. Ann Farrell, 1-14. New York: Open University Press.
22. Greene, Sheila in Diane Hogan. 2005. *Researching children's experience: methods and approaches*. Sage Publications Ltd.
23. Grover, Sonja. 2004. Why won't they listen to us?: On giving power and voice to children participating in social research. *Childhood* 11 (1): 81-93.
24. Helseth, Sølvi in ASshild Slettebø. 2004. Research involving children: some ethical issues. *Nurs Ethics* 11 (3): 298-308.
25. Hendrick, Harry. 2000. The child as a social actor in historical sources. V *Research with Children: Perspectives and Practices*, ur. Pia Christensen in Allison James, 37-61. London: Falmer Press.

26. James, Allison in Alan Prout, ur. 1997. *Constructing and reconstructing childhood: contemporary issues in the sociological study of childhood*. London: Routledge.
27. King, Michael. 2007. The Sociology of Childhood as Scientific Communication: Observations from a social systems perspective. *Childhood* 14 (2): 193-213.
28. MacNaughton, Glenda in Kylie Smith. 2005. Transforming research ethics: The choices and challenges of researching with children. V *Ethical Research with Children*, ur. Ann Farrell, 112-137. New York: Open University Press.
29. Maynard, Trisha in Nigel Thomas, ur. 2009. *An Introduction to Early Childhood Studies*. London: Sage Publications.
30. Mills, Jean in Richard W. Mills, ur. 2000. *Childhood studies: a reader in perspectives of childhood*. London: Routledge.
31. *Mladi na netu*. 2010.
Dostopno prek: <http://www.mladinanetu.si/> (15.6.2011)
32. Morrow, Virginia in Martin Richards. 1996. The Ethics of Social Research with Children: An Overview. *Children & Society* 10 (2): 90-105.
33. Mukherji, Penny in Deborah Albon. 2009. *Research Methods in Early Childhood: An Introductory Guide*. London: Sage Publications.
34. Powell, Mary A. in Anne B. Smith. 2009. Children's Participation Rights in Research. *Childhood* 16 (1): 124-143.
35. Prout, Alan in Allison James. 1997. A new paradigm for the sociology of childhood? Provenance, promise and problems. V *Constructing and reconstructing childhood*, ur. Allan Prout in Allison James, 7-33. London: Falmer Press.
36. Punch, Samantha. 2002. Research with children: The same or different from research with adults. *Childhood* 9 (3): 321-339.
37. Qvortrup, Jens. 2000. Macroanalysis of Childhood. V *Research with Children: Perspectives and Practices*, ur. Pia Christensen in Allison James, 77-96. London: Falmer Press.
38. Roberts, Helen. 2000. Listening to children: and hearing them. V *Research with Children: Perspectives and Practices*, ur. Pia Christensen in Allison James, 225-240. London: Falmer Press.

39. Scott, Jacqueline. 2000. Children as Respondents. V *Research with Children: Perspectives and Practices*, ur. Pia Christensen in Allison James, 98-118. London: Falmer Press.
40. Sin, Chih Hoong. 2005. Seeking informed consent: Reflections on research practice. *Sociology* 39 (2): 277-293.
41. Sommer, Dion, Ingrid Pramling Samuelsson in Karsten Hundeide. 2010. *Child Perspectives and Children's Perspectives in Theory and Practice*. New York: Springer.
42. Stewart, David W. in Prem N. Shamdasani. 1990. *Focus Groups: Theory and Practice*. Newbury Park, London, New Delhi: SAGE Publications.
43. Woodhead, Martin in Dorothy Faulkner. 2000. Subjects, objects or participants? V *Research with Children: Perspectives and Practices*, ur. Pia Christensen in Allison James, 10-35. London: Falmer Press.
44. Wyse, Dominic, ur. 2004. *Childhood studies: an introduction*. Oxford: Blackwell Publishing.

PRILOGA A: Soglasni obrazec za starše pri raziskavi Mladi na netu

Dragi starš/skrbnik!

Januar 2010

Raziskava za večjo varnost otrok in mladostnikov na internetu

Na vas se obračam s prošnjo za pomoč pri pomembni študiji, ki se izvaja med slovenskimi otroki in mladimi, ki uporabljajo internet in so stari od 8 do 19 let, ter njihovimi starši.

Rada bi povabila vas in vašega otroka, da sodelujeta pri anketi o vajinih pogledih in izkušnjah z uporabo interneta. Vaš otrok je bil za sodelovanje izbran naključno s strani Statističnega urada RS. Anketna vprašanja se nanašajo na vaše lastne izkušnje z internetom in izkušnje vašega otroka. Pri tem nas zanima, kako pogosto in kje vaš otrok uporablja internet, kaj počne na internetu, kako ga umešča v svoj vsakdan in kako se srečuje s priložnostmi na internetu ter v kolikšni meri je izpostavljen potencialno škodljivim ali neprimernim vsebinam.

Rezultati raziskave bodo uporabljeni kot osnova za oblikovanje ustreznih strategij osveščanja o varni rabi interneta pri zagotavljanju varnosti otrok na spletu in kot podpora staršem pri zaščiti otrok pred tveganji na spletu ter vzpodbujanju pozitivnih izkušenj na internetu.

Anketiranje bo potekalo sproščeno in neformalno. Vi in vaš otrok lahko preskočita vprašanja, ob katerih se počutita nelagodno. Vendar pa bo vsaka informacija, ki nam jo boste zaupali, v zelo veliko pomoč slovenskim vladnim in nevladnim organizacijam pri razumevanju rabe interneta med otroci in mladostniki, ter v pomoč, kako najbolje sodelovati s starši pri zaščiti otrok.

Vaši odgovori na vprašanja bodo popolnoma zaupni, v skladu z zakonom o varstvu podatkov. Dostop do vašega imena bodo imeli samo člani raziskovalne skupine in ga ne bo možno prepoznati v ugotovitvah raziskave. Ko bo boste z anketo zaključili, bodo vaši odgovori anonimizirani, vaše ime in naslov pa bosta izbrisana iz naše evidence.

Anketiranje bi potekalo na vašem domu v času, ki vam ustreza. Anketa, ki jo izpolni vaš otrok, traja okoli 35-50 minut (odvisno od njegove uporabe interneta), vaša anketa pa okoli 15-20 minut. Sodelovanje v raziskavi je prostovoljno, vendar upamo, da se boste zanj odločili in nam omogočili, da slišimo mnenje kar čim širšega razpona ljudi.

Anketar bo imel s seboj osebni dokument in potrdilo o sodelovanju v raziskavi.

Če imate kakršnokoli vprašanje glede raziskave, vas vabim, da si ogledate spletno stran <http://www.mladinanetu.si>, kjer boste našli podroben opis namena in ciljev raziskave, kot tudi opis njenega celotnega poteka. V primeru, da bi se želeli pogovoriti z nami, prosim pokličite Sandro Muha na številko 01 5805 343, ki vam bo z veseljem odgovorila na vsa vaša morebitna vprašanja.

Že vnaprej se vam zahvaljujem za sodelovanje v tej za Slovenijo tako pomembni raziskavi.

S spoštovanjem,

Doc. dr. Bojana Lobe

Vodja raziskave Mladi na netu (Kaj slovenski otroci in mladi počno na internetu?)

Glavnino raziskave Mladi na netu financira Agencija za raziskovalno dejavnost RS (75%), k sofinanciranju (25%) pa so prispevali še GZS, Arctur d.o.o., Randerspace d.o.o. in Tuštelekom d.d. Več o raziskavi najdete na <http://www.mladinanetu.si>.

PRILOGA B: Soglasni obrazec za starše pri raziskavi Mladi na netu

Univerza v Ljubljani
Fakulteta *za družbene vede*
Center za metodologijo in informatiko

MLADI NA NETU (Kaj slovenski otroci in mladi počno na internetu?)

Informirano soglasje za sodelovanje v raziskavi Mladi na netu

Rada bi povabila vas in vašega otroka, da sodelujeta pri anketi o vajinih pogledih in izkušnjah z uporabo interneta. Vaš otrok je bil za sodelovanje izbran naključno s strani Statističnega urada RS. Anketna vprašanja se nanašajo na vaše lastne izkušnje z internetom in izkušnje vašega otroka. Pri tem nas zanima, kako pogosto in kje vaš otrok uporablja internet, kaj počne na internetu, kako ga umešča v svoj vsakdan in kako se srečuje s priložnostmi na internetu ter v kolikšni meri je izpostavljen potencialno škodljivim ali neprimernim vsebinam.

Rezultati raziskave bodo uporabljeni kot osnova za oblikovanje ustreznih strategij osveščanja o varni rabi interneta pri zagotavljanju varnosti otrok na spletu in kot podpora staršem pri zaščiti otrok pred tveganji na spletu ter vzpodbujanju pozitivnih izkušenj na internetu.

Vse pridobljene informacije bodo strogo zaupne, zato pri poročanju ugotovitev raziskave ne bo možno identificirati posameznikov ali družine. Imena sodelujočih bodo dostopna samo raziskovalcem na projektu in ne bodo uporabljena za nobene druge namene. V kolikor ne želite, vam na katerokoli vprašanje ni potrebno odgovoriti. Z anketo lahko prenehamo v kateremkoli trenutku.

Anketa, ki jo izpolni vaš otrok, traja okoli 35-50 minut (odvisno od njegove uporabe interneta), vaša anketa pa okoli 15-20 minut.

Soglasje staršev

Ali želite sodelovati v tej raziskavi?

Prosimo, obkrožite.

DA NE

Prav tako bi rad/a izvedla anketo z vašim otrokom.

Ali dovolite, da ga/jo povabim k sodelovanju?

Prosimo, obkrožite.

DA NE

(Izpolni ob soglasju)

Ime starša _____

Podpis _____

Razmerje do otroka _____

Datum: _____

Najlepša hvala za soglasje. Vse pridobljene informacije, kot so ime, naslov in odgovori na vprašanja, so zaupne in bodo varno shranjene.

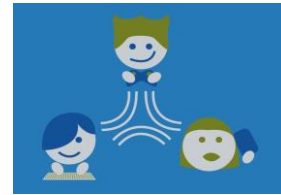
Glavnino raziskave Mladi na netu financira Agencija za raziskovalno dejavnost RS (75%), k sofinanciranju (25%) pa so prispevali še GZS, Arctur d.o.o., Randerspace d.o.o. in Tuštelekom d.d. Več o raziskavi najdete na <http://www.mladinanetu.si>.

PRILOGA C: Soglasni obrazec za otroke pri raziskavi Mladi na netu

Univerza v Ljubljani
Fakulteta *za družbene vede*
Center za metodologijo in informatiko

MLADI NA NETU

(Kaj slovenski otroci in mladi počno na internetu?)

Informirano soglasje za sodelovanje v raziskavi Mladi na netu

Radi bi te vprašali, kaj si misliš o uporabi interneta, kaj na njem počneš in kaj tam vidiš. Zanimajo nas, tako stvari, ki so ti všeč, kot tudi tiste, ki ti niso. Pogovarjamo se tudi z mnogo drugimi otroci iz cele Slovenije.

Ugotovitve nam bodo pomagale pri ustvarjanju interneta, ki bi bil prijetnejši in varnejši zate ter ostale slovenske za otroke in mladostnike. Pravilnih ali napačnih odgovorov ni. Pomembno je le to, kaj si misliš ti, zato te prosimo, da nam to brez zadržkov zaupaš v obliki odgovorov na vprašanja v anketi.

Če ti katero vprašanje ni všeč, ti nanj seveda ni treba odgovoriti. Pomembno je, da veš, da lahko z vprašanji zaključiš kadarkoli. Zagotavljamo ti, da nihče ne bo vedel, kako si odgovoril/a na vprašanja. Nekomu drugemu bomo zaupali, kakšen je bil tvoj odgovor, samo v primeru, če poveš, da je bilo tebi ali nekomu drugemu storjeno nekaj slabega.

Vse pridobljene informacije bodo strogo zaupne, zato pri poročanju ugotovitev raziskave ne bo možno prepoznati imena tebe ali tvoje družine. Ta bodo dostopna samo raziskovalcem na projektu in ne bodo uporabljena za nobene druge namene. Izbrisana bodo takoj, ko bodo podatki zbrani.

Anketa traja približno 35-50 minut (odvisno od tvoje uporabe interneta).

Soglasje otroka oz. mladostnika

Ali želiš sodelovati v tej raziskavi?

Prosimo, obkroži.

DA NE

(Izpolni ob soglasju)

Podpise otroka oz. mladostnika _____

Podpis anketarja _____

Datum: _____

Najlepša hvala za soglasje. Vse pridobljene informacije, kot je ime, naslov in odgovori na vprašanja so zaupni in bodo varno shranjeni.

Glavnino raziskave Mladi na netu financira Agencija za raziskovalno dejavnost RS (75%), k sofinanciranju (25%) pa so prispevali še GZS, Arctur d.o.o., Randerspace d.o.o. in Tuštelekom d.d. Več o raziskavi najdeš na <http://www.mladinanetu.si>.

PRILOGA D: Pismo staršem pri raziskavi EU Kids Online II

April 2010

Dragi starši!

Iskreno se vam zahvaljujemo, ker ste se odločili sodelovati v naši raziskavi. Na Ekonomski šoli v Londonu izvajamo ta pomemben projekt za Evropsko komisijo za varnejšo uporabo interneta.

Pri tem sodelujemo z raziskovalci v 25-ih državah. Prav tako sodelujemo z mednarodno priznanimi svetovalci iz tega področja, ki bodo poskrbeli, da bodo rezultati raziskave koristno uporabljeni pri skrbi za večjo varnost otrok na internetu. Ti svetovalci vključujejo Save the Children (Rešite otroke), European Schoolnet (Evropska Šolska mreža) in Evropska mreža za spodbujanje varnosti interneta (Insafe). **V Sloveniji sodelujemo s prof. Bojano Lobe iz Univerze v Ljubljani.**

V to raziskavo smo zajeli tako starše kot otroke iz celotne Evrope. Rezultati bodo pomembni pri svetovanju Šolam, pri zaščiti otrok, pri delu z mladimi in pri vsem ostalem kar omogoča za otroka najbolj primerno rabo interneta z najmanjšim tveganjem.

Na primer, vedenje kaj otroci počno na internetu, lahko pomaga vzgojiteljem, da priporočijo varne internetne programe. Prav tako bo pomagalo vladam pri boljšem urejanju internetnega prostora. Vzgojitelji in ostali, ki delajo z otroki, morajo prav tako vedeti kaj svetovati otroku in pred čim ga obvarovati. Naše delo bo tudi določilo smernice za starše, da se bodo lahko poučili o tem kako pomagati in usmerjati otroka pri uporabi interneta.

Raziskava tudi namerava izpostaviti nevarnosti iz otrokovega vidika, tako da odkriva koristne stvari, ki jih otrok počne na internetu. In kar je najvažnejše: otroci se bodo naučili pametno uporabljati internet. Zato naša raziskava postavlja veliko vprašanj. Tako bomo namreč lahko razumeli različna izkustva, ki jih imajo otroci različnih starosti, iz različnega okolja in v različnih državah.

Informacije o raziskovalcih in svetovalcih v vsaki državi so dostopne na naši spletni strani www.eukidsonline.net. Rezultati bodo posredovani Evropski komisiji v Luksemburgu 21. oktobra 2010. Prav tako jih bomo takrat objavili na naši spletni strani. Če bi jih želeli videti, prosim obiščite našo spletno stran.

Še enkrat se vam zahvaljujemo za sodelovanje v raziskavi.

S prijaznimi pozdravi,

Professor Sonia Livingstone
Director, EU Kids Online project
Department of Media and Communications
London School of Economics and Political Science
Houghton Street, London WC2A 2AE, UK
Telephone +44(0)2079557710 Email s.livingstone@lse.ac.uk

PRILOGA E: Soglasje staršev pri raziskavi EU Kids Online II

Uvodna predstavitev

Dobro jutro/dober dan/dober večer. Moje ime je _____.

Prosil/a bi vas za sodelovanje pri raziskavi, ki jo izvajamo med otroci in mladostniki ter njihovimi starši, in sicer o varni uporabi interneta med mladimi. Anketna vprašanja se nanašajo na vaše lastne izkušnje z internetom in pa izkušnje vašega otroka. Pri tem nas zanima, kako pogosto in kje uporablja internet vaš otrok, kaj počne na internetu in kako je z izpostavljenostjo potencialno škodljivim ali neprimernim vsebinam in obnašanjem, kot so na primer vsebine, ki bi bile navadno primerne za odrasle. Rezultate raziskave bodo vlade po Evropi uporabile kot pomoč pri zagotavljanju varnosti otrok pri uporabi interneta in kot podporo ter pomoč staršem pri zaščiti otrok pred tveganji na internetu.

Vaše gospodinjstvo je bilo naključno izbrano iz seznama naslovov tega območja. Vse pridobljene informacije bodo strogo zaupne, zato pri poročanju ugotovitev raziskave ne bo možno identificirati posameznikov ali družine. Imena sodelujočih bodo dostopna samo raziskovalcem na projektu in ne bodo uporabljena za nobene druge namene. V kolikor ne želite, vam na katerokoli vprašanje ni potrebno odgovoriti. Z anketo lahko prenehamo v kateremkoli trenutku.

Z vami bi radi izvedli intervju, ki bo trajal 15 minut in z vašim/enim izmed vaših otrok pa intervju, ki bo trajal približno 50 minut.

Soglasje staršev

Če je potrebno, se staršu ponovi uvodna predstavitev, da se pridobi soglasje/sodelovanje:

Ali želite sodelovati v tej raziskavi?

DA– vam ustreza, da anketo izvedemo zdaj? (če ne, se dogovori drug termin)

NE (zaključiti)

Prav tako bi rad/a izvedla anketo z [izberi otroka] . Ali dovolite, da ga/jo povabim k sodelovanju?

DA (nadaljuj k soglasju)

NE (zaključiti)

Izpolni ob soglasju

Ime starša

Podpis.....

Razmerje do otroka.....

Najlepša hvala za soglasje. Vse pridobljene informacije, kot so imena, naslovi in odgovori na vprašanja bodo zaupni in varno shranjeni.

PRILOGA F: Soglasje otrok pri raziskavi EU Kids Online II

Soglasje mladostnika

Uvodna predstavitev za 9-12-letnike

Zdravo, moje ime je XXX in sem iz XXX, to je podjetje, ki ljudem postavlja vprašanja o različnih stvareh.

Radi bi te vprašali, kaj si misliš o uporabi interneta, kaj na njem počneš in kaj tam vidiš. Zanimajo nas, tako stvari, ki so ti všeč, kot tudi tiste, ki ti niso. Pogovarjamo se tudi z mnogo drugimi mladostniki iz cele Evrope.

Ugotovitve nam bodo pomagale pri ustvarjanju interneta, ki bi bil varnejši za mladostnike. Pravilnih ali napačnih odgovorov ni. Izvedeli bi radi samo, kaj si misliš ti. Če ti katero vprašanje ni všeč, ti nanj ni treba odgovoriti. Z vprašanji lahko zaključimo kadarkoli. Nihče ne bo vedel, kako si odgovoril/a na vprašanja. Nekomu drugemu bomo zaupali, kakšen je bil tvoj odgovor, samo v primeru, če poveš, da je bilo tebi ali nekomu drugemu storjeno nekaj slabega.

Bi nam želel pomagati? Trajalo bo približno 50 minut.

DA

NE

Anketar podpiše, da je pridobil svobodno privolitev

Podpis.....

Uvodna predstavitev za 13-16-letnike

Zdravo, moje ime je XXX in sem iz xxx, raziskovalnega podjetja, ki z uporabo vprašalnika in raziskav ugotavlja, kaj si ljudje mislijo o različnih stvareh. Radi bi te vprašali, kaj si ti misliš o uporabi interneta, kaj na njem počneš in kaj tam vidiš. Zanimajo nas, tako stvari, ki so ti bile všeč, kot tudi tiste, ki ti niso bile.

Raziskava se izvaja po vsej Evropi, ugotovitve nam bodo v pomoč pri ustvarjanju interneta, ki bi bil varnejši za mladostnike. Pravilnih ali napačnih odgovorov ni. Izvedeli bi radi samo, kaj si misliš ti. Če ti katero vprašanje ni všeč, ti nanj ni treba odgovoriti. Z vprašanji lahko zaključimo kadarkoli. Nihče ne bo vedel, kako si odgovoril/a na vprašanja. Nekomu drugemu bomo povedali, kakšen je bil tvoj odgovor, samo v primeru, če nam poveš, da je bilo tebi ali nekomu drugemu storjeno nekaj slabega.

Bi nam želel pomagati? Trajalo bo približno 50 minut.

DA

NE

Anketar podpiše, da je pridobil svobodno privolitev

Podpis.....